44

JUNI 1990

Paleolithicum: de mens achter de stenen III
Een 12e eeuwse boerderij te Grubbenvorst
Vondstmeldingen: Bandkeramiek en
Romeins uit diverse delen van Limburg
Vijftien jaar Archeologische Vereniging Limburg II

ARCHEOLOGIE IN LIMBURG

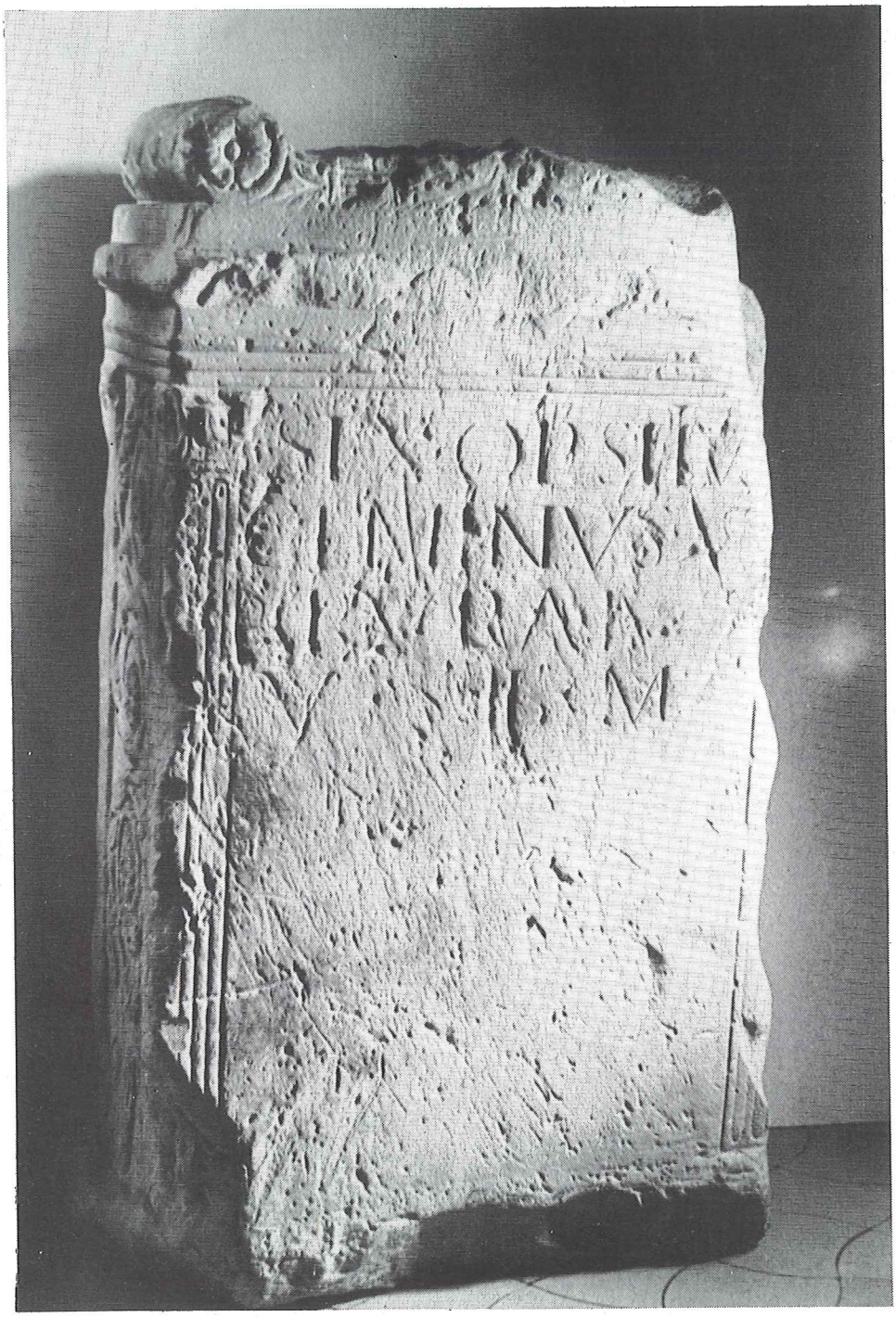

Steen gewijd aan de godin Rura, opgebaggerd uit de Maas in de omgeving van Roermond. Tentoonstelling "Romeinen rond Roermond". Gemeentemuseum.

1975 15 1990

ARCHEOLOGISCHE VERENIGING LIMBURG

Verschijnt vier maal per jaar.

Prijs vijf gulden.

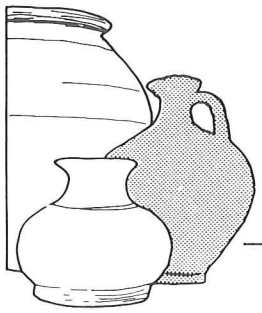

ARCHEOLOGIE IN LIMBURG

UITGAVE VAN DE ARCHEOLOGISCHE VERENIGING LIMBURG

Sittard **juni 1990** **no.44**

INHOUD

1.	Terzijde	F. Engelen	286
2.	Het Paleolithicun: de mens achter de stenen III	F. Timmermans	287
3.	Een 12e eeuwse boerderij te Grubbenvorst	J. Schotten	295
4.	Een Bandkeramische dissel uit Rijckholt	J. Weerts	297
5.	Een fragment van een terra sigillata kom	J. v. Hontem	298
6.	Een Bandkeramisch potje uit Asselt opgebaggerd	W. Luys	298
7.	Elsweiler: de ontdekking van het oude "goud"	W. Dijkman	299
8.	Enige Romeinse vondsten ten oosten van Maastricht	J. v. Hontem	300
9.	Tentoonstellingen	Redaktie	301
10.	Vijftien jaar Archeologishe Vereniging Limburg	F. Engelen	302
11.	Boekennieuws	F.E.	303
12.	Limburgensia	Redaktie	304

TERZIJDE

Op het ogenblik dat de redaktionele pagina's gevuld zijn, zet ik mij als vanouds aan het schrijven van "Terzijde". Ik realiseer me duidelijk dat dit voor de laatste keer is. Met een gerust gevoel leg ik, na dertien jaar, mijn taak als hoofdredakteur neer met de overtuiging dat zij wordt overgenomen door een redaktieteam van een aantal enthousiaste jongeren onder leiding van dhr. H. Eggen.
Inmiddels zijn, sinds de kleine contributieverhoging in 1987, de drukkosten regelmatig gestegen. Om een nieuwe contributieverhoging te voorkomen heeft het bestuur gekozen voor een andere opmaak van ons tijdschrift, die dezelfde hoeveelheid tekst zal bevatten met minder kosten.
Gaarne bedank ik de velen die zorgden voor copy, soms gevraagd, dikwijls spontaan.
Rest mij de kritiek recht te zetten die ik heb geuit in "Terzijde" van de vorige aflevering, gericht aan het adres van de Stichting RAAP. Uit reakties, zowel van deze Stichting als van onze provinciaal-archeoloog, is mij gebleken dat in de ingediende rapporten niet discriminerend wordt gesproken over de amateur-archeologen, maar dat men zich zorgen maakte over aktiviteiten van "schatgravers". Stichting RAAP en ROB hebben tegen deze foutieve interpretatie van hun rapporten geprotesteerd en ik heb mijn excuses aangeboden voor mijn onterechte kritiek en doe dit hierbij ook aan de lezers.
Tenslotte: prettige vakantie en gegroet,

Frans Engelen.

ARCHEOLOGISHCE VERENIGING LIMBURG
Sectie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig genootschap.

Dagelijks bestuur:

Voorzitter	:	J.M. Prakken, Muzenlaan 216, 6411 AK Heerlen, tel. 045 - 719825.
Bestuurssecretariaat	:	Mevr. E.W.H. Verheggen-Crousen, Rijksweg Z. 42, 6131 AP Sittard, tel. 04490 - 12380.
Ledenadministratie	:	Mevr. M. Hermans-Kallen, Engelenkampstraat 74, 6131 JJ Sittard, tel. 04490 - 12830.
Penningmeester	:	G.J. Smeets, Brountslaan 12, 6132 BJ Sittard, tel. 04490 - 14848. Giro 3480900 penningmeester A.V.L.
Redakteur	:	F.H.G. Engelen, Agricolastraat 158, 6131 JX Sittard, tel. 04490 - 13376.
Redaktie medewerker	:	H. Eggen, Statensingel 68, 6217 KE Maastricht, tel. 043 - 250920.

Lidmaatschap *f* 31,50 per jaar. Leden L.G.O.G. *f* 21,-- per jaar.
Gironummer 34 80 900 t.n.v. Arch. Ver. Limburg-Sittard.

4.1.3 Het Laat-Paleolithikum[16)]

Zoals we in hoofdstuk 2 hebben gezien wordt het Laat-Paleolithikum gedefinieerd door het eerste veelvuldig toepassen van een sterk gestandaardiseerde klingtechniek. Het begin van het Laat-Paleolithikum wordt op basis hiervan geplaatst rond 35 000 à 40 000 jaar geleden. Daarnaast hebben er rond die tijd (of kort daarna) vele veranderingen plaatsgevonden op andere terreinen. Op de eerste plaats kunnen we in het begin van het Laat-Paleolithikum verschillen konstateren in de lichaamsbouw: de moderne mens (*Homo sapiens sapiens*) neemt - na een periode van overlap - de plaats in van de Neandertaler *(Homo sapiens neanderthalensis).* Op de tweede plaats heeft er een groot aantal kulturele veranderingen plaatsgevonden. De meest direkte manier waarop deze veranderingen in de archeologische gegevens worden weerspiegeld is in de materiële kultuur. Hierbij zien we in de loop van het Laat-Paleolithikum bij tal van objekten een grotere kompleksiteit en een grotere variatie aan vormen ontstaan. De gebruikte bewerkingstechnieken hebben bovendien een grotere mate van standaardisatie van de voorwerpen tot gevolg. Daarnaast zien we in het Laat-Paleolithikum de eerste kunstuitingen en ceremoniële begravingen verschijnen en treden er in organisatorisch opzicht belangrijke veranderingen op.

Bevolkingsgroepen in Europa: Neandertalers en moderne mensen

Aan het begin van het Laat-Paleolithikum zijn er in verschillende gebieden in Europa kulturen aanwezig die - hoewel ze tot het Laat-Paleolithikum worden gerekend - nog duidelijke overeenkomsten vertonen met het voorafgaande Moustérien. Deze kulturen - waarvan het **Châtelperronien** (in West- en Midden-Frankrijk; van ca. 36 000 tot ca. 32 000 jaar geleden) het bekendste voorbeeld is - hebben met elkaar gemeenschappelijk: (1) wortels in het lokale Moustérien van de desbetreffende gebieden, (2) een vrij beperkt ruimtelijk verspreidingsgebied en (3) het voorkomen van de materiële objekten in samenhang met Neandertaler-skeletten.

In de daaropvolgende periode worden de verschillende lokale kulturen over een zeer groot deel van Europa en het noordelijk deel van het Midden Oosten opgevolgd door één nieuwe kultuur, het **Aurignacien**. Deze kultuur is vanaf 40 000 à 35 000 jaar geleden in de verschillende gebieden in Europa aanwezig. Het is duidelijk dat we hier te maken hebben met een heel andere traditie; zowel in technologisch als in typologisch opzicht bestaat er een grote eenvormigheid binnen het grote verspreidingsgebied, die bovendien duizenden jaren stand houdt. Een ander opvallend verschil met de voorafgaande periode is dat de Aurignacien-artefakten steeds samen met de resten van moderne mensen *(Homo sapiens sapiens)* worden aangetroffen en nooit met overblijfselen van Neandertalers.[17)]

Hoe moeten we het Châtelperronien en het Aurignacien nu interpreteren in termen van de relaties tussen menselijke groepen? Waarschijnlijk is het Châtelperronien een "akkulturatieverschijnsel", dat wil zeggen het resultaat van een proces van kulturele verandering, onder invloed van kontakt met een andere maatschappij en kultuur. De dateringen van de overblijfselen van Neandertalers (met een materiële kultuur die we "Châtelperronien" noemen) en van moderne mensen (met een materiële kultuur die bekend staat als "Aurignacien") vertonen in Zuidwest-Frankrijk een overlap van minstens enkele eeuwen. Groepen Neandertalers en *Homo sapiens sapiens*-groepen hebben dus in het zelfde gebied naast elkaar voortbestaan. Bovendien hebben we gezien dat de materiële kultuur van het Châtelperronien sterk lijkt op die van het voorafgaande Moustérien. Het Châtelperronien kunnen we daarom beschouwen als het resultaat van een aanpassing van de al een tijd in Europa aanwezige Neandertaler-samenlevingen, als gevolg van de kontakten met de binnenkomende *Homo sapiens sapiens*-groepen. De Neandertalers bleken echter - ondanks deze aanpassingen - niet in staat om zich op lange termijn te handhaven naast deze *Homo sapiens sapiens*-groepen. We hebben gezien dat het Aurignacien - in tegenstelling tot het Châtelperronien - een zeer uitgestrekt verspreidingsgebied heeft gekend. De grote eenvormigheid in de materiële kultuur van het Aurignacien over uitgestrekte gebieden is slechts mogelijk geweest als de Aurignacien-bevolkingsgroepen in de verschillende gebieden in Europa en daarbuiten geregeld onderling kontakt hebben onderhouden. Dit verschil tussen Neandertalers en moderne mensen kan er - in kombinatie met konkurrentie met de beter georganiseerde *Homo sapiens sapiens*-groepen - wel eens de oorzaak van zijn geweest dat de Neandertalers uiteindelijk van het toneel zijn verdwenen.

Vuursteentechnologie en -typologie

Laat-Paleolithische vuursteenindustrieën worden gekenmerkt door het overheersen van produkten die zijn vervaardigd in een **klingtechniek**.[18)] Met behulp van deze techniek konden uit regelmatige kernen lange, smalle afslagen met parallelle zijden worden gemaakt, die "klingen" worden genoemd (zie figuur 12). De produktie van klingen vereiste een zorgvuldige preparatie (= voorbewerking) van het te bewerken stuk vuursteen, door het maken van een zogenaamde "kernpreparatierib" op de zijkant van de kern. Deze ontstond door langs één kant van de kern naar beneden toe steeds om en om kleine afslagen te verwijderen en diende om de kling bij het afslaan te geleiden.[19)] De klingen konden zowel door middel van direkte perkussie als door middel van indirekte perkussie

worden vervaardigd (zie figuur 4). In het laatste geval werd er een benen tussenstuk ("punch") op het slagvlak van de kern geplaatst, waarop vervolgens met een klopper werd geslagen. Bij het gebruik van de klingtechniek (eigenlijk is het korrekter om te spreken over één van de verschillende varianten van de klingtechniek) bestond een veel groter deel van het totale steengewicht uit een bruikbare snijrand dan bij gewone afslagen. De klingtechniek stelde wel hogere eisen aan de kwaliteit van de grondstoffen.
De klingen konden direkt worden gebruikt als mes, of verder worden bewerkt tot gespecialiseerde werktuigen, zoals bij voorbeeld eindschrabbers en pijlspitsen. Het assortiment aan werktuigen was in het Laat-Paleolithikum veel sterker gevarieerd en gestandaardiseerd dan in het Midden-Paleolithikum. Bij Midden-Paleolithische werktuigen heeft deze standaardisatie vooral betrekking op de retouchering van de **werkrand**, terwijl in het Laat-Paleolithikum de **werktuigen als geheel** sterk zijn gestandaardiseerd. Aan het typenspektrum van het Midden-Paleolithikum - waarin hoofdzakelijk schaven en getande werktuigvormen voorkwamen - werden in de loop van het Laat-Paleolithikum enkele nieuwe werktuigtypen toegevoegd, die samenhingen met de ontwikkeling van bepaalde ambachtelijke aktiviteiten. Zo verschenen er boortjes, die gebruikt werden voor het bewerken van huiden, en stekers (= beitelvormige werktuigen), waarmee gewei, bot en hout werd bewerkt (zie figuur 13). Naast de perfektionering van de klingtechniek hebben er in de loop van het Laat-Paleolithikum op technologisch gebied nog andere vernieuwingen plaatsgevonden, zoals het retoucheren met behulp van de druktechniek.

Laat-Paleolitische kulturen in Nederland
Van de vier Laat-Paleolithische kulturen die in Nederland worden onderscheiden (Magdalénien, Hamburg-kultuur, Federmesser-kultuur en Ahrensburg-kultuur)[20] is de eerste een vertegenwoordiger van zuidelijke tradities en maken de overige drie deel uit van de tradities van het Noord-Europese laagland (zie figuur 3).De verschillende kulturen overlappen elkaar in meer of mindere mate in tijd en er wordt zelfs aangenomen dat tijdens het Late Dryas-stadiaal Federmesser- en Ahrensburg-groepen - tenminste tijdens een gedeelte van het jaar - in het zelfde gebied (Zuid-Nederland) leefden, elk met hun eigen middelen van bestaan. We kunnen de verschillende Laat-Paleolithische kulturen in Nederland onder andere herkennen aan de vorm van hun spitsen (zie figuur 13). Voor het **Magdalénien** is het *ontbreken van stenen spitsen* kenmerkend. Van deze kultuur zijn er echter wel onderdelen van pijlen of harpoenen bekend, in de vorm van *steilgeretoucheerde klingetjes.* De **Hamburg-kultuur** wordt getypeerd door zijn ***kerfspitsen.*** Dit zijn klingen met een schuin geretoucheerd uiteinde en een kerf aan het andere uiteinde. Ze zijn niet geschikt als pijlbewapening omdat de pijlen door de asymmetrische vorm van de spits een moeilijk te voorspellen koers volgen. Ze bevatten daarentegen gebruikssporen van been bewerking. Verder vinden we in de Hamburg- assemblages wel een ander soort spitsen, namelijk schouderspitsen, die hoogst waarschijnlijk wél als pijlbewapening hebben gediend. Karakteristiek voor de **Federmesser-kultuur** zijn de *Tjonger-spitsen,* met hun gebogen, steilgeretoucheerde rug. *Kleine steelspitsen* zijn tenslotte kenmerkend voor de **Ahrensburgkultuur.**

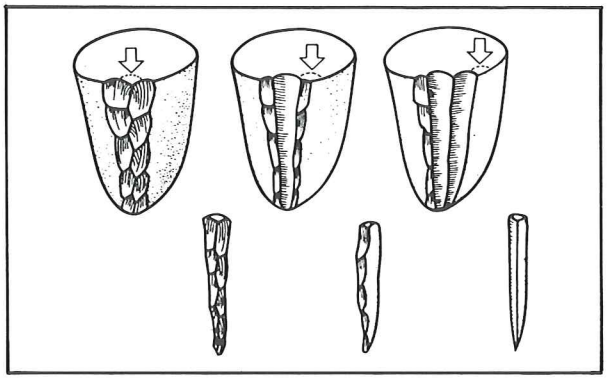

figuur 12
Het principe van de klingtechniek (uit Beuker 1983).

Behalve van vuursteen zijn er uit het Laat-Paleolithikum ook nog enkele voorwerpen van andere steensoorten bekend, zoals bij voorbeeld slagstenen en retouchoirs van kwartsiet, zandsteen en kwarts en slijpstenen van zandsteen voor het aanpunten en/of slijpen van priemen, naalden en harpoenen van been, gewei, ivoor of hout. Een aantal stukken zandsteen wordt als kookstenen geïnterpreteerd. Uit grotvindplaatsen in het buitenland zijn tenslotte stenen (vet)lampen bekend, terwijl daar ook fakkels zijn gevonden.

4.2 Voorwerpen van andere materialen

4.2.1 Houten voorwerpen
Voorwerpen van hout uit het Paleolithikum zijn slechts uiterst zelden bewaard gebleven.
Uit het **Vroeg- en Midden-Paleolithikum** zijn enkele taxushouten stootsperen bekend, die - samen met stenen artefakten - werden aangetroffen bij de botten van groot wild. Zo is in Lehringen in West-Duitsland een

figuur 13
*Kenmerkende vuurstenen werktuigen voor de Laat-Paleolithische kulturen in Nederland: **(1) Magdalénien:** a. steilgeretoucheerde klingetjes, b. klingeindschrabber, c. AA- (afslag-afslag-)steker, d. Lacan-steker; **(2) Hamburgkultuur:** a. kerfspits, b. klingeindschrabber, c. boor; **(3) Federmesserkultuur:** a. Tjongerspits, b. Gravette-spits, c. korte eindschrabber, d. A- (afslag-)steker, e. RA- (retouche-afslag-)steker; **(4) Ahrensburgkultuur:** a. steelspits, b. B_spits, c. lange eindschrabber, d. korte eindschrabber, e. RA-steker. [(1) uit Sweikhuizen, Limburg, Arts & Deeben 1983, 1984, behalve c. uit mesch, Limburg, rensink 1986; (2) uit diverse Drentse vindplaatsen, Beuker 1983; (3) uit Westelbeers, Noord-Brabant, Arts & Deeben 1976; (4) uit Vessem, Noord-Brabant, Arts & Deeben 1981.]*

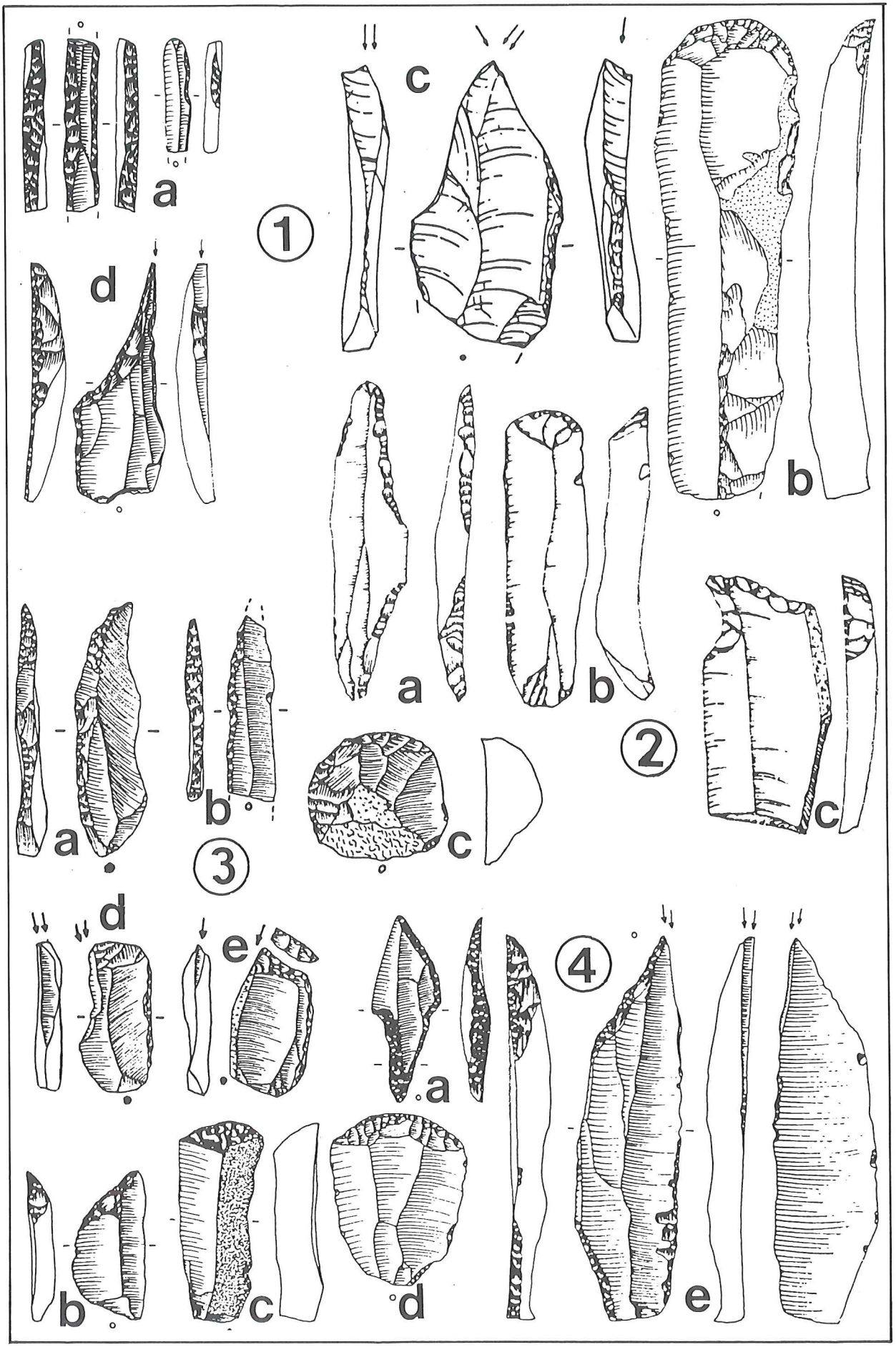
a
c
1
d
b
a
b
2
c
a
b
3
c
d
e
4
a
b
c
d
e

eksemplaar gevonden dat 2.5 meter lang was en waarvan de punt in het vuur was gehard. Deze speer, die dateert uit het Eemien en ca. 120 000 jaar oud is, werd gevonden in een moeras, tussen de ribben van een olifant. In Clacton-on-Sea in Zuidoost-Engeland is een exemplaar gevonden met een ouderdom van 300.00 à 400.00 jaar.

In het **Laat-Paleolithikum** werden de houten speren vervangen door een breed skala aan gespecialiseerde wapens van been en gewei. Het voordeel van deze materialen was dat de voorwerpen die hier van werden gemaakt veel lichter waren en daarom handiger om mee te nemen tijdens jachtekspedities (zie figuur 14).

4.2.2 Voorwerpen van been, gewei en ivoor

Uit het **Vroeg- en Midden-Paleolithikum** is er een klein aantal puntige voorwerpen bekend van been en ivoor.
Vóór het Laat-Paleolithikum komen er echter geen nauwkeurig omschreven typen werktuigen van deze materialen voor.
Tijdens het **Laat-Paleolithikum** zijn er verscheidene typen voorwerpen van been en gewei in gebruik geweest. Deze voorwerpen werden gemaakt met behulp van de "groef-en-splinter-techniek". Hierbij werden er met een steker parallelle inkepingen gemaakt in een stuk bot of gewei, net zo diep dat het zachte, sponsachtige weefsel in de binnenholte werd bereikt. Zo werd het mogelijk om een splinter te verwijderen, waarvan een werktuig kon worden gemaakt. Gewei liet zich trouwens beter bewerken als het eerst lange tijd in water te weken werd gelegd.
De voornaamste gebruiksvoorwerpen zijn: priemen, naalden, messen, spatels en handvaten voor vuurstenen werktuigen. De volgende (onderdelen van) jachtwapens zijn bekend: spitsen, werpsperen, speerwerpers, harpoenen en vishaken.
Punten van werpsperen werden gemaakt van rendiergewei. Ze werden met hun basis in een schacht gemonteerd, die waarschijnlijk uit hout bestond. De diameter van de speerpunten bedraagt 1 - 3 cm, terwijl hun lengte kan variëren van 5 tot 30 cm. Door het gebruik van werpsperen was het mogelijk om een grotere afstand tot de dieren te bewaren dan bij de gevaarlijkere stootsperen uit het Vroeg- en Midden-Paleolithikum het geval was.
Harpoenen vormen een soort stootspeer met afneembare kop. Ze bestonden uit een staaf rendiergewei met aan één uiteinde een scherpe punt, aan de zijkant(en) één of twee rijen weerhaken en aan de basis één of twee verdikkingen of een oog, om het wapen op de schacht vast te zetten. De afneembare punt is waarschijnlijk aan de schacht bevestigd geweest door middel van een lijn. Hij laat van de schacht los zodra hij in het lichaam van een dier blijft steken; hij blijft echter door middel van de lijn - die door de bewegingen van het dier afrolt - met de schacht verbonden. De harpoen is vooral bedoeld om van dichtbij in het lichaam te stoten. Waarschijnlijk werd hij vooral gebruikt bij de visvangst.
Speerwerpers bestaan uit een staaf rendiergewei, die aan het ene uiteinde is voorzien van een ovaal gat en aan het andere uiteinde van een haak.
Op grond van hun gelijkenis met voorwerpen van hedendaagse jagers/verzamelaars vermoedt men dat ze dienden als hulpmiddel om werpsperen of harpoenen verder en nauwkeuriger te kunnen werpen.
Verder zijn er nog **doorboorde staven** gevonden. Een doorboorde staaf bestaat uit een stuk rendiergewei dat vorkvormig is gesneden en in het stevigste deel van een gat is voorzien. De doorboorde staven lijken veel op werktuigen die de Eskimo's gebruiken om kromgetrokken pijlschachten weer recht te maken. Eerst wordt een houten pijlschacht net zo ver door het gat gestoken tot de plaats waar de schacht krom is getrokken precies ter hoogte van het gat zit. Door nu aan het handvat van de doorboorde staaf voorzichtig te draaien kan de druk, die wordt uitgeoefend om de schacht weer recht te buigen, heel nauwkeurig worden afgemeten, veel nauwkeuriger dan wanneer de schacht in de losse hand zou worden rechtgebogen. De

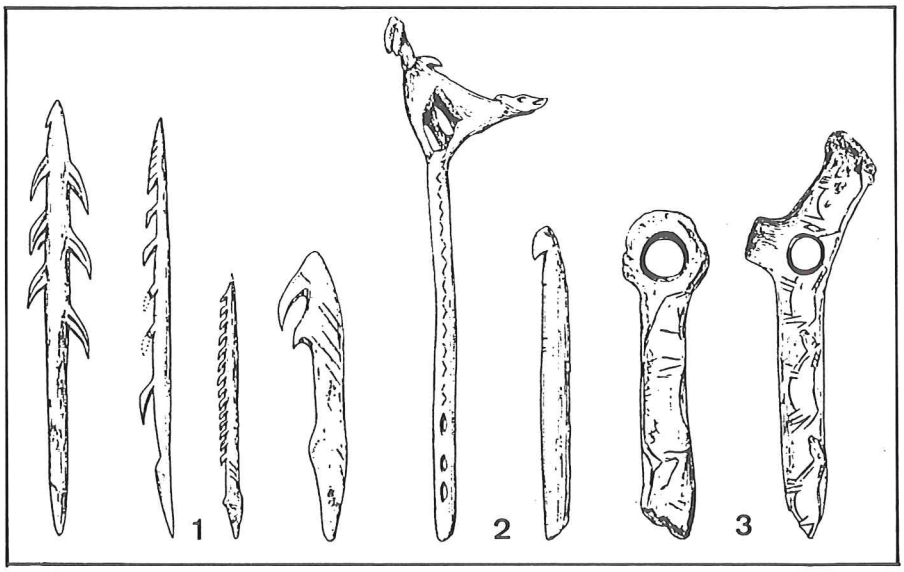

figuur 14
Laat-Paleolithische werktuigen van been en gewei: (1) harpoenen, (2) speerwerpers (ca. 30 en 18 cm lang), (3) doorboorde staven (ca. 12.5 en 15.5 cm lang) (uit Wymer 1982).

Laat-Paleolithische staven hebben vermoedelijk een vergelijkbare funktie gehad. Ze worden echter ook wel geïnterpreteerd als zogenaamde "kommandostaven", dat wil zeggen als eretekens van hoogwaardig-heidsbeklederS, zoals stamhoofden of priesters.

4.2.3 Kleding

Op enkele vindplaatsen uit het **Vroeg- en Midden-Paleolithikum** zijn er vondsten gedaan die mogelijk wijzen op de aanwezigheid van kleding. Zo zijn er vindplaatsen bekend, waar van de beer alleen maar schedels en klauwen en van kleine pelsdieren alleen teenkootjes en staartwervels aanwezig waren, terwijl andere diersoorten door veel kompletere skeletten waren vertegenwoordigd. Deze vondsten zouden kunnen wijzen op het gebruik van huiden, voor het maken van kleding, tentzeilen, enzovoorts.
Uit het **Laat-Paleolithikum** zijn er duidelijker aanwijzingen voor het vervaardigen en dragen van kleding bekend. Zo zijn er beeldjes gevonden van in kleren gehulde mensen. Ca. 20 000 jaar geleden verschijnen de eerste naalden met een oog. Uit de zelfde tijd dateren aanwijzingen uit begravingen in de Sowjet-Unie. In één van de graven waren namelijk enkele duizenden doorboorde ivoren kralen aanwezig, die in verscheidene rijen over de menselijke resten heen lagen. Ze waren waarschijnlijk vastgenaaid op de kleding. Uit de ligging van de kralen heeft men afgeleid dat de doden waarschijnlijk een broek, een jas, een paar schoenen en een hoed droegen, toen ze werden begraven.

4.2.4 Hutten en haarden

Uit het **Vroeg- en Midden-Paleolithikum** zijn geen duidelijke, onomstreden hutstrukturen bekend. Wel zijn er - in grotten en abri's en in de openlucht - stenen plaveisels aangelegd tegen de vochtigheid en/of tegen het wegzakken. Soms dienden deze als fundering voor haarden (= stookplaatsen). Uit het Moustérien zijn verder uit grotten paalgaten en muurtjes van steen en van gevlochten geweien bekend, die soms voorkomen in kombinatie met haarden. Hierbij gaat het niet om zogenaamde "basiskampen", maar om plaatsen waar men, bij voorbeeld tijdens lange jachtekspedities, de nacht doorbracht als men "te ver van huis" was. Door gebruik te maken van grotten en abri's was het niet nodig om een (zware) tent mee te sjouwen. In gebieden waar geen grotten of abri's aanwezig waren bouwde men zelf konstrukties om zich te beschermen tegen de vaak barre weersomstandigheden. In grote delen van Midden- en Oost-Europa ontbreken grotten of abri's volledig. Tijdens een groot deel van het Paleolithikum was er sprake van toendra-omstandigheden en was er geen of onvoldoende bouwhout beschikbaar. Vandaar dat in veel bouwsels in deze gebieden mammoetbotten en -tanden zijn verwerkt. De Midden-Paleolitische bouwsels waarin het meeste materiaal is geïnvesteerd zijn ongetwijfeld de in het Moustérien gedateerde cirkel- en halve cirkelvormige strukturen, bestaande uit opeenhopingen van zware mammoetbeenderen, te Molodova in de Sovjet-Unie. Eén van de strukturen (zie figuur 15-1) was ovaalvormig en had een afmeting van 10 bij 7 m. Het gebied dat door de mammoetbeenderen werd omsloten bevatte tienduizenden stuks vuursteen, honderden botfragmenten, 15 haarden en een plek met rode kleurstof (oker). Deze strukturen hebben lange tijd te boek gestaan als restanten van volledig overdekte hutten. De grote mammoetbotten zouden hebben gediend als verzwaringen voor huiden die over een houten frame waren gespannen. Tegenwoordig denkt men echter dat we hier eerder met windschermen in de openlucht te maken hebben, (1) omdat er - in plaats van de in overdekte hutten gebruikelijke centrale haard - een zeer groot aantal haarden aanwezig is, die bovendien erg dicht op elkaar liggen en (2) omdat sommige van de haarden in de wand liggen. Dit laatste is bij echte hutten moeilijk voor te stellen; een dergelijk patroon komt juist wél voor bij slaapplaatsen in de openlucht van hedendaagse jagers/verzamelaars. Tenslotte zijn de hutten van hedendaagse jagers/verzamelaars in koude streken in het algemeen een stuk kleiner dan de strukturen waarover het hier gaat. Een ander windscherm in de openlucht is ontdekt in Ripiceni-Izvor in Roemenië (zie figuur 15-2). Hier waren slagtanden en kiezen van mammoeten zodanig neergelegd dat ze een frame vormden voor een windscherm. De halve cirkel-vormige inhammen zijn groot genoeg om een slapende persoon te herbergen. Het is opvallend dat haarden ontbreken. Het windscherm was zowel bij westen- als bij oostenwinden te gebruiken. Strukturen zoals die te Molodova en Ripiceni-Izvor zijn in het Midden-Paleolithikum erg schaars.
In het **Laat-Paleolithikum** verschijnen er sites die in veel sterkere mate zijn geordend en waarin vaak veel meer materiaal en tijd is geïnvesteerd dan in het Midden-Paleolithikum het geval was. Uit het begin van het Laat-Paleolithikum (Châtelperronien) zijn duidelijk afgebakende ronde bouwsels bekend. Het gaat hier om windschermen of hutten in de ingang van de "Grotte du Renne" in Arcy-sur-Cure, ten zuiden van Parijs (zie figuur 15-3). Hierin waren stenen en mammoettanden verwerkt en was in het midden een haard aanwezig. Over het hele gebied lag rode oker, die mogelijk wijst op de aanwezigheid van een tentdak van huiden, die hiermee waren ingesmeerd als bescherming tegen de ongunstige weersomstandigheden. In Dolni Vestonice in Tsjechoslowakije (een vindplaats met een ouderdom van ca. 25 000 jaar) was er een hut uitgegraven in een helling in het terrein (zie figuur 15-4). De hut is waarschijnlijk overdekt geweest door huiden. De ingang lag in het oosten, waar enkele treden waren uitgegraven in de ondergrond. In de hut lag een haard, omgeven door een gewelfde struktuur die was opgebouwd uit klei en stenen en wordt geïnterpreteerd als een oven. In dit verband moet worden vermeld dat op de site aardewerken beeldjes van vrouwen en dieren werden gevonden. In de Sowjet-Unie zijn veel

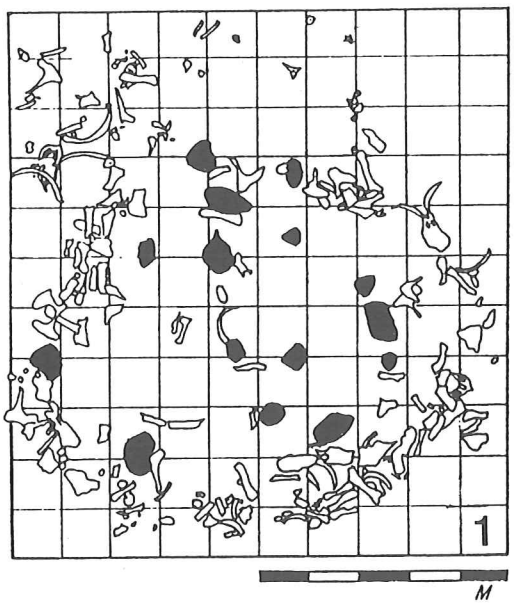
1
M

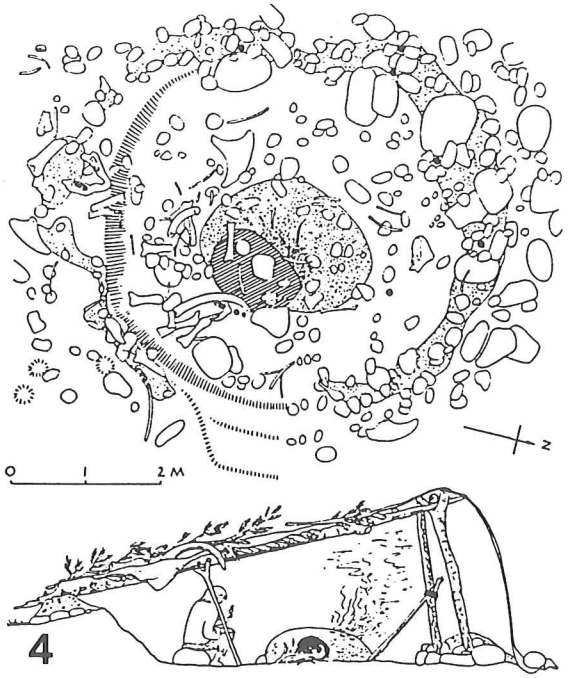
0 1 2 M
4

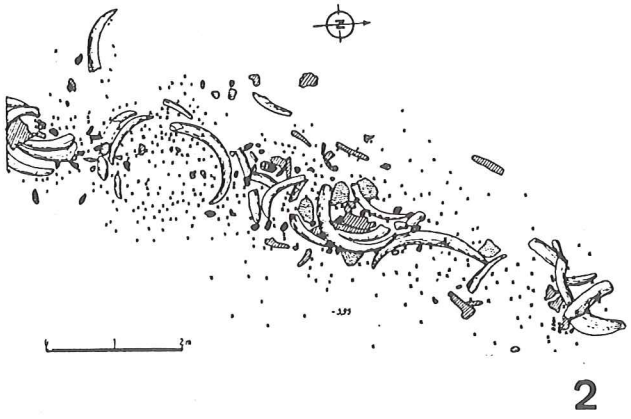
2

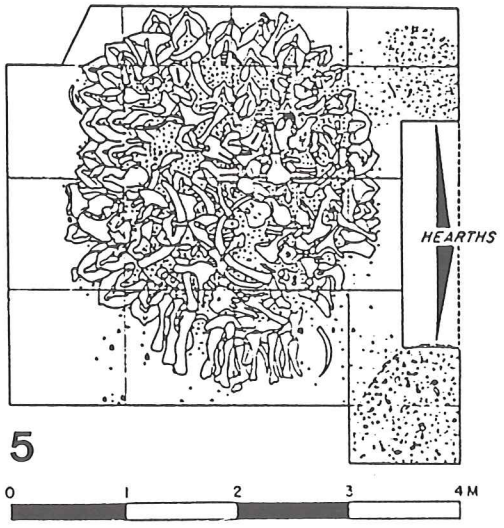
HEARTHS
5
0 1 2 3 4M

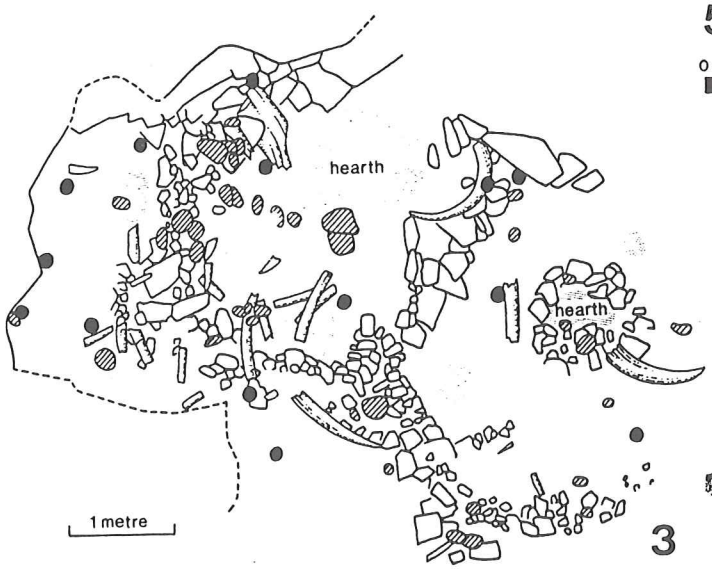
hearth
hearth
1 metre
3

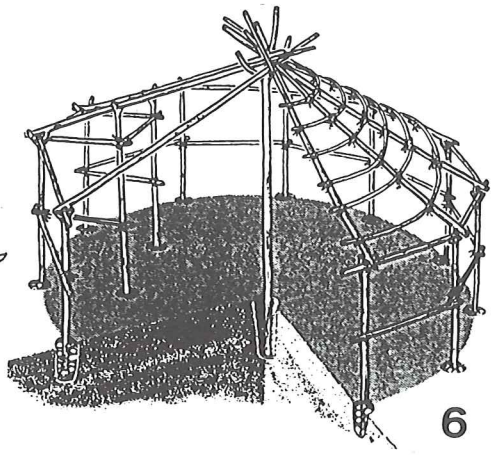
6

ronde en ovale hutkuilen opgegraven, met een doorsnee van drie tot zes meter en een diepte van ongeveer een halve meter. In de hutten bevonden zich nog enkele kleinere kuiltjes en een haard. Ze werden omringd door paalgaten of botten. In Mezhirich in de Oekraïne is een eksemplaar gevonden met een bovenbouw van ca. 385 botten afkomstig van minstens 95 mammoeten (zie figuur 15-5)! Onderkaken en lange beenderen hebben rechtop tegen het dak aan gestaan. Vermoedelijk maakten de slagtanden, die meer in het midden van de hut zijn aangetroffen, deel uit van de ondersteuning van het tentdak. Uit Gönnersdorf in West-Duitsland is een ovale hut van ca. 20 m^2 bekend, geplaveid met gegraveerde leisteenplaten en omgeven door paalgaten (zie figuur 15-6). Het ovale gebied was bovendien bedekt met rode oker, die mogelijk afkomstig is van de huiden die de hut hebben bedekt. Bij de haard werd een dijbeen van een mammoet gevonden, dat waarschijnlijk rechtop heeft gestaan en waaraan huiden werden opgehangen om er voedsel in te koken. Er zijn stenen gevonden die door verhitting uit elkaar zijn gesprongen en die kunnen worden geïnterpreteerd als kookstenen die in het vuur werden verhit om vervolgens het water in de leren zakken te verhitten.

Uit het **Midden-Paleolithikum** is er een grote verscheidenheid aan **haardtypen** bekend. We kennen bij voorbeeld haarden in kuiltjes, omringd door stenen, geplaveid met stenen of beschermd door een windscherm van stenen. De haarden hebben vermoedelijk gediend als warmtebron en om op te koken. Het feit dat de hoektanden van de Neandertaler een stuk kleiner zijn dan die van zijn voorganger *Homo erectus* vormt één van de aanwijzingen dat er ten tijde van de Neandertalers al voedsel is gekookt.

Uit het **Laat-Paleolithikum** zijn er diverse geavanceerde haardtypen bekend. De haard van Oldeholtwolde, een vindplaats van de Hamburg-kultuur in Friesland (Stapert, Krist & Zandbergen 1986), bij voorbeeld, bestond uit een ondiepe kuil van 1.5 m doorsnee met daarin een ekstra verdiept kleiner kuiltje, dat was geplaveid met platte stenen. De platte stenen werden waarschijnlijk verhit om er (rendier)vlees of vis op te roosteren.

figuur 15
Konstrukties van steen, mammoetbotten en hout uit het Midden- en Laat- Paleolithikum: (1) windscherm uit Molodova in de Russische Oekraïne. Moustérien (de haarden zijn in zwart aangegeven); (2) windschermen in de ingang van de "Grotte du Renne" in Arcy-sur-Cure, Zuid-Frankrijk, Châtelperronien (de gaten waarin de slagtanden hebben gestaan zijn in zwart weergegeven); (4) hut uit Dolni Vestonice, Tsjechoslowakije (23.000 v Chr.); (5) hut uit Mezhirich in de Oekraïne, Laat-Paleolithikum (de koncentraties rechts van de hut zijn haarden); (6) rekonstruktie van een hut uit Gönnersdorf, (Magdalénien). [(1) & (5) uit Klein 1973, (2) uit Gamble 1986, (3) uit Mellars 1989, (4) uit Wymer 1982, (6) uit Bosinski 1981.]

Behalve uit de konstruktie van de haarden kunnen ook uit de verspreiding van de stenen artefakten rond de haard interessante konklusies worden getrokken. Binford (1978) heeft bij een groep Eskimo's onderzoek gedaan naar het patroon van de ruimtelijke verspreiding van archeologisch materiaal rond haarden, dat ontstond als gevolg van het eten en werken bij de haard, bij verschillende windrichtingen. Het patroon dat hij daar aantrof bleek een vast, steeds weer terugkerend patroon te zijn, dat wordt aangetroffen bij zeer uiteenlopende bevolkingsgroepen van *Homo sapiens sapiens*: van Eskimo's in de poolsteken tot Aboriginals in de Australische woestijngebieden (zie figuur 16-1). Het gaat hierbij om het gebruik van haarden, waarbij er meerdere haarden op een site aanwezig zijn. Afhankelijk van de windrichting wordt er een bepaalde haard aangestoken. Voedselresten en afval dat vrijkomt bij de vervaardiging of de reparatie van werktuigen laat men naast zich neer vallen, behalve als het om grote stukken gaat. Deze worden over de schouder naar achteren gegooid. Omdat er meestal meerdere mensen rond de haard zitten (maar niet aan de kant waar de rook heen waait) ontstaan er zo twee parallel aan elkaar lopende halve cirkel-vormige koncentraties materiaal. De éne bestaat uit kleine voorwerpen en ligt het dichtst bij de haard ("drop zone" in figuur 16); de andere bevat grotere voorwerpen en ligt verder van de haard vandaan ("toss zone"). In verband met de grootte van het menselijk lichaam ligt de buitengrens van de buitenste ring materiaal op ca. 3 m van het centrum van de haard. Bovendien is de afstand tussen twee haarden meestal ook ongeveer drie meter. Dit zelfde patroon is ook op diverse sites uit het Laat-Paleolithikum waar te nemen. Een voorbeeld vormen twee haarden uit de Magdalénien-vindplaats Pincevent in het Parijse Bekken (figuur 16-2). De opgravers interpreteerden dit verspreidingspatroon als aanwijzing voor de aanwezigheid van hutten. Het feit dat de haarden elk bij een andere windrichting in gebruik zijn geweest betekent echter dat de haarden in de openlucht moeten hebben gelegen en dat er dus geen sprake is geweest van hutten.

D. Stapert (1989) heeft een methode ontworpen om de verspreidingspatronen van verschillende typen werktuigen rond haarden nader te onderzoeken. Het gebied direkt rond de haard wordt daarvoor in een aantal ringen verdeeld, die een onderlinge afstand hebben van een halve meter. In Oldeholtwolde vond Stapert aanwijzingen dat pijlen waarvan de spits tijdens jachtekspedities was gebroken naar het kamp werden gebracht om daar te worden gerepareerd. Op deze vindplaats werden de gebroken spitsen dicht bij de haard teruggevonden, waarschijnlijk omdat ze daar uit de schacht werden gehaald om door nieuwe exemplaren te worden vervangen. De nieuwe spitsen werden namelijk in de schacht vastgezet met behulp van hars, die daarvoor warm moest worden gemaakt in het vuur. De schrabbers, waarop gebruikssporen van huidbewerking werden aangetroffen, lagen verder weg

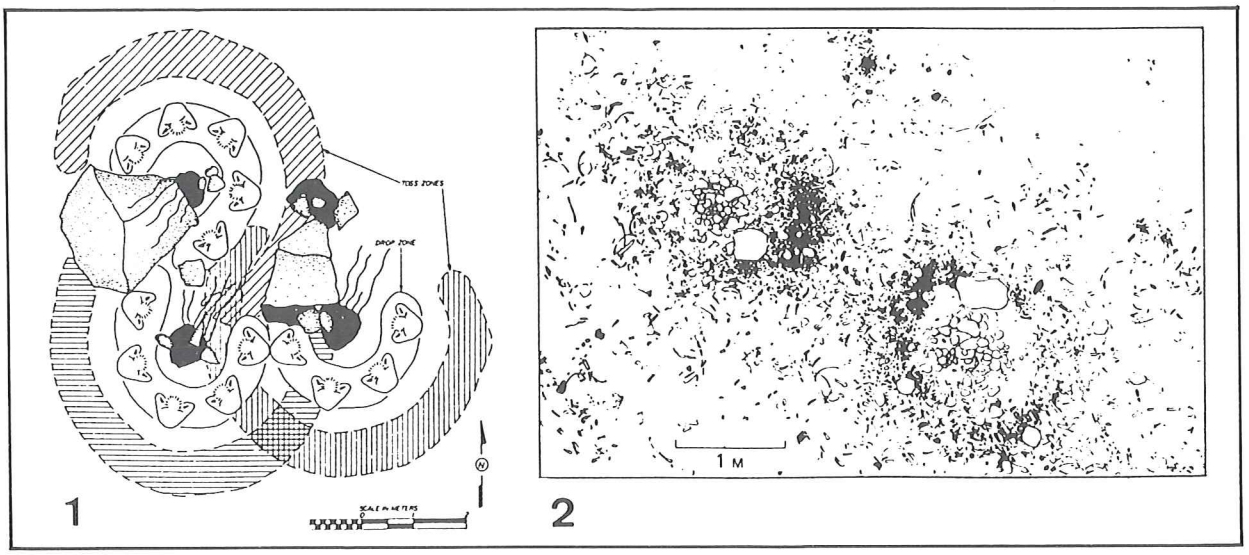

figuur 16
(1) Model voor het patroon van de ruimtelijke verspeiding van archeologisch materiaal rond haarden, als gevolg van het eten en werken bij de haard bij verschillende windrichtingen (uit Binford 1978). (2) De verspreiding van vuursteen en bot rond twee haarden in de openlucht in Pincevent, Parijse Bekken (Magdalénien). De koncentraties met de grootste dichtheid, bij de grote stenen, weerspiegelen de plaatsen waar de mensen bij de haard hebben gezeten en afval hebben laten vallen. Merk op dat twee haarden elk bij een andere windrichting in gebruik zijn geweest (zie de tekst voor uitleg) (uit Gamble 1986).

van de haard. Ook dat ligt voor de hand; de bewerking van huiden vereiste immers veel ruimte en moest dus op enige afstand van de haard worden uitgevoerd.

(wordt vervolgd)

NOTEN

(16) De héle periode die in dit artikel "Laat-Paleolithikum" wordt genoemd wordt ook vaak aangeduid met **"Jong-Paleolithikum"**. In de Duitstalige literatuur wordt deze periode onderverdeeld in "Jung-" en "Spät-Paläolithikum". Magdalénien en Hamburgkultuur worden tot het "Jung-Paläolithikum" gerekend, terwijl latere kulturen (Federmesser- en Ahrensburgkultuur) worden aangeduid met "Spät-Paläolithikum". De overgang tussen beide perioden valt samen met het einde van het Magdalénien en de Hamburg-kultuur (ca. 11 800 jaar geleden). Ook in Nederland wordt de term "Laat-Paleolithikum" wel op de zelfde manier gebruikt als "Spät-Paläolithikum". In dat geval wordt - in tegenstelling tot in het Duitse gebruik - dus met "Laat-Paleolithikum" een *onderdeel* van het "Jong-Paleolithikum" bedoeld.
De term **"Epi-Paleolithikum"** wordt in sommige gebieden gebruikt voor kulturen die een voortzetting vormen van de Laat-Paleolithische tradities, maar die verschenen *na* het hoogtepunt van de laatste ijstijd, dat viel tussen ca. 20 000 en 16 000 jaar geleden. De inhoud van deze term komt globaal overeen met die van het begrip "Spät-Paläolithikum".

(17) Na het Aurignacien komt er - althans in het "klassieke" gebied, Zuidwest-Frankrijk - nog een aantal **kulturen** voor (Gravettien, Solutréen en Magdalénien) waaraan ik hier, in verband met plaatsgebrek, geen aandacht zal schenken.

(18) In dit verband wordt er ook wel gesproken van **"leptolithische (= 'lichte stenen'-) technologie"**.

(19) Het **verschil met de Levallois-techniek** bestaat hieruit dat bij deze laatste techniek door rondom afslagen te verwijderen een bolvormige welving op de kern wordt aangebracht, voordat de afslag eraf wordt geslagen. Bij de *klingtechniek* worden er juist aan één kant van de kern één of meer ribben aangelegd (of *gebruikt*, als deze al aanwezig zijn door het afslaan van voorgaande klingen). Bij de *Levallois-techniek* wordt de slagkracht door de hele gewelfde bovenkant geleid, terwijl bij de *klingtechniek* één of meer ribben als geleider fungeren. Bij beide technieken volgt de afslag een van te voren te beïnvoeden vlak.

(20) In plaats van met "Federmesser-kultuur" worden de Nederlandse sites ook wel met **"Tjonger-kultuur"** aangeduid. In feite vormt de Tjonger-groep een onderdeel van de Federmesser-kultuur.
Door sommige auteurs wordt er nog een vijfde Laat-Paleolithische kultuur onderscheiden, namelijk de **"Creswell-kultuur"**. Hier worden vondsten die aan deze kultuur worden toegeschreven echter tot de Hamburg-kultuur gerekend..

LITERATUUR

Zie voor de basisliteratuur het literatuuroverzicht van deel II. Hier volgt een aanvulling daarop, die specifiek betrekking heeft op de onderwerpen die in dit deel zijn behandeld.

In de literatuurlijst van deel II is abusievelijk vermeld dat "Working at archaeology" van Binford (1983) in het Duits zou zijn vertaald als "Die Vorzeit war ganz anders. Methoden und Ergebnisse der Neuen Archäologie" (1984). Dit is echter een vertaling van een ander boek van Binford, ook uit 1983, namelijk "In pursuit of the past. Decoding the archaeological record" (London: Thames and Hudson), dat trouwens ook zeer de moeite van het lezen waard is.

Arts, N. / J. Deeben 1976 Een Federmesser-nederzetting langs de Kapeldijk te Westelbeers, provincie Noord-Brabant. In: *Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem* 15.

-------- 1981 *Prehistorische jagers en verzamelaars te Vessem: een model*. Eindhoven: Stichting Brabants Heem. (Ahrensburgkultuur)

-------- 1983 Archeologisch onderzoek in een Late Magdalénien-nederzetting te Sweikhuizen, gemeente Schinnen. Een overzicht van de resultaten van 1982. *Archeologie in Limburg* 16, 2-5.

-------- 1984 Voortgezet onderzoek naar de Magdalénien-nederzetting van Sweikhuizen, gemeente Schinnen. *Archeologie in Limburg* 22: 23-28.

Bosinski, G. 1981 *Gönnersdorf. Eiszeitjäger am Mittelrhein.* Koblenz: Rhenania Verlag. (ISBN 3 922755 01 1) (Magdalénien).

Klein, R. 1973 *Ice age hunters of the Ukraine*. Chicago: University of Chicago Press.

Lumley, H. de (ed) 1984 *Art et civilisations des chasseurs de la Préhistoire*, 34 000 - 8 000 ans av. J.-C. Paris: Laboratoire de Préhistoire de Musée de l'Homme.

Mellars, P. 1989 Major issues in the mergence of modern humans, Curent AnthropologyR 30, 349-385.

Rensink. E. 1986 Een Jongpaleolithische vindplaats te Mesch-Steenberg (gemeente Eijsden). *Archeologie in Limburg* 29, 173-176. (Magdalénien

Stapert, D. 1989 Binnen of buiten de tent? Ruimtelijke patronen op Jong-Paleolithische vindplaatsen. *Westerheem* 38/4, 177-189.

Stapert, D. / J.S. Krist / A.L. Zandbergen 1986 Oldeholtwolde, a Hamburgian site in the Netherlands. In: D.A. Roe (ed) *Studies in the Upper Palaeolithic of Britain and Northwest Europe.* BAR International Series 96, 187-226

Wouters, A. 1982 Het Jong-Paleolithicum. In: *Archaeologische Berichten* 11/12, 5-27.

drs. Frank Timmermans
Instituut voor Prehistorie
Leiden

EEN 12-DE EEUWSE BOERDERIJ TE GRUBBENVORST (GEM. GRUBBENVORST)

In juli 1989 ontdekte W. Alberts uit Blerick, op een van de bovengrond ontdaan terrein aan de rand van een zandafgraving te Grubbenvorst, laat-Middeleeuwse aardewerkscherven en enkele paalkuilen (coördinaten: 52 G - 206.850/379.100). Enig schaafwerk in de omgeving van de sporen maakte duidelijk dat er zich nog meer paalkuilen bevonden.
Naar aanleiding van deze vondst is kort na de ontdekking, met financiële steun van de ROB, in enkele dagen tijd een opgraving verricht. Rond de sporen is machinaal een vlak aangelegd, waarin een aantal paalkuilen en een haardplaats zichtbaar werden. Vrijwel alle paalkuilen en de haardplaats bleken te behoren tot een grotendeels complete, noord-zuid georiënteerde boerderijplattegrond (afb. 1).

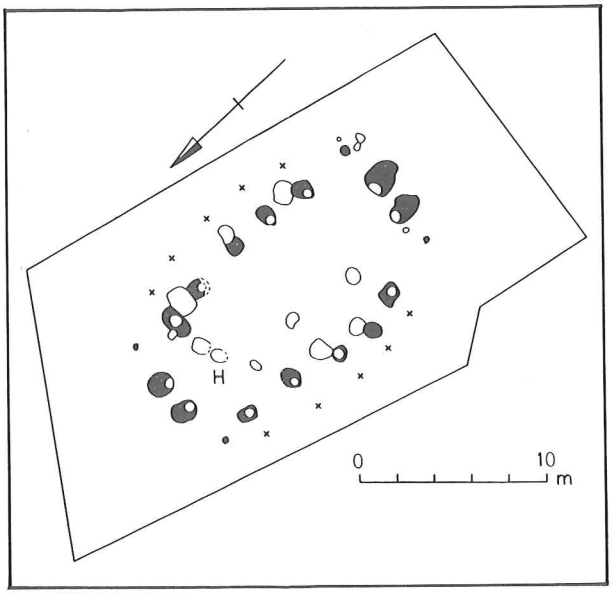

afb.1.: Boerderijplattegrond. H = haard
kruisjes geven gereconstrueerde plaats van de verdwenen wandpalen aan.

De kern van het gebouw bestaat uit twee rijen van 5 paalkuilen, in diepte variërend van 20 tot 85 cm onder het schaafvlak. Dit zijn de kuilen van de dakdragende palen, de staanderpalen. Elke staanderpaal was oorspronkelijk met zijn tegenhanger in de andere rij door een dwarsbalk verbonden, en vormde zo een gebint.
Ten noorden en ten zuiden van deze palenrijen bevindt zich in de lengte-as van het gebouw telkens een paar dicht bijeen gelegen paalkuilen met een diepte tussen 20 en 50 cm onder het schaafvlak. Aan weerszijden worden ze geflankeerd door een kleinere paalkuil meteen diepte van 4 tot 30 cm onder het schaafvlak. Deze wijzen erop dat het ogenschijnlijk één-schepige gebouw drie-schepig is geweest, aangezien het de enige overgebleven paalkuilen van de wanden zijn. Oorspronkelijk werd iedere gebintpaal aan de buitenzijde vergezeld door een dergelijke paalkuil. Doordat hun dragende functie geringer was werden de wandpalen minder diep ingegraven dan de gebintpalen, hetgeen hun archeologische overlevingskans verkleinde. Dat juist de kuilen van de hoekpalen zijn overgebleven kan erop wijzen dat deze dieper waren ingegraven dan de overige wandpalen.
Enkele paalkuilen van de plattegrond worden doorsneden door of doorsnijden zelf andere paalkuilen. Mogelijk hangt dit samen met verbouwingen. Binnen de plattegrond liggen verder nog enkele niet te duiden paalkuilen.
In een aantal paalkuilen was als verkleuring nog een paal zichtbaar en op de plattegrond zijn zowel de in het vlak, als de alleen in doorsnede waargenomen palen aangegeven. Door de paalkernen met elkaar te verbinden blijkt de boerderij licht uitbuigende lange wanden te hebben gehad. Van paalkern tot paalkern is de lengte van de plattegrond ca. 15 m. De breedte varieert tussen ca. 6.5 en 8 m. Mét de wandpalen zal de breedte maximaal ca. 12 m hebben bedragen.

De haardplaats was herkenbaar als een plek uitgegloeid zand en bevond zich in het noordelijk deel van de plattegrond, zodat hieraan een woonfunctie mag worden toegekend. Hiervoor spreekt ook het feit dat vrijwel alle vondsten zijn aangetroffen in paalkuilen en in het vlak van juist dit gedeelte.
Stukjes verbrande leem en houtskool in de nazakking van de paalkuilen wijzen er op dat de boerderij waarschijnlijk door brand is verwoest.
Het terreingedeelte met de sporen werd bedekt door een compacte, donkerbruine laag lemig zand, vermoedelijk een cultuurlaag. Deze laag is verder slechts op enkele plaatsen in de omgeving geconstateerd en voor het grootste deel zal zij dus zijn verstoven. Dat zij op de plaats van de boerderij nog aanwezig was komt waarschijnlijk doordat de bodem hier door de aanwezigheid van sporen wat vochtiger en lemiger was dan elders op het terrein. Dit alles zal er ook de oorzaak van zijn dat op deze plaats stuifzand is vastgelopen tot een heuveltje, een verschijnsel dat ook op de Veluwe is geconstateerd (Heidinga 1984, p. 19 en noot 15 p. 11).
Wat betreft de datering van de plattegrond kan worden gezegd dat het aardewerk uit de paalkuilen uit de 2-de helft van de 12-de eeuw stamt. Het bestaat uitsluitend uit fragmenten van kogelpotten, voornamelijk afkomstig uit Elmpt (afb. 2. 1-4;6). Een enkel fragment is waarschijnlijk van Zuid-Limburgse aardewerk (afb. 2.5). Een paar vrij dikke scherven vallen op door hun poreuze en sterk met zand gemagerde baksel. Op de breuk zijn ze zwart en het oppervlak is wit-grijs. De herkomst van dit aardewerk is onbekend (afb. 2.7). Andere vondsten zijn een ijzeren mes en fragmenten van niet gedetermineerde ijzeren voorwerpen, een slijpsteen, een fragment van een Romeinse dakpan en een paardekies.

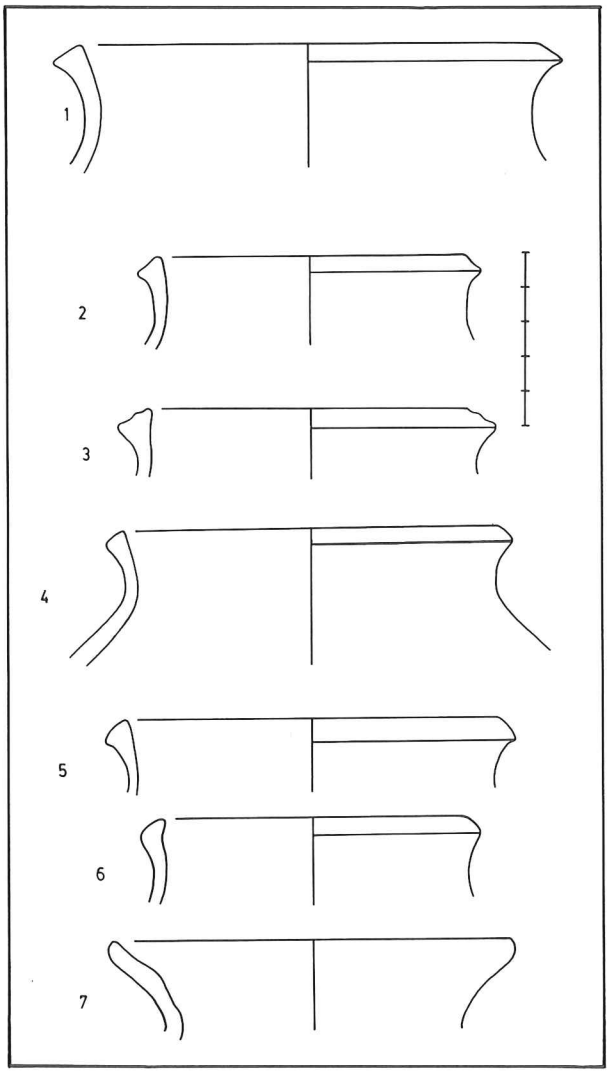

Typologisch behoort de plattegrond tot de groep van de Middeleeuwse boerderijplattegronden met uitgebogen lange zijden, ook wel aangeduid als scheeps- of bootvormige plattegronden. Dit type treedt voor het eerst op in de 8-ste eeuw, en is in Nederlland goed bekend uit Drente (Waterbolk & Harsema 1979) en van de Veluwe (Heidinga 1984 p. 41-49). De laat-Middeleeuwse vertegenwoordigers van dit type in Zuid-Nederland wijken in hun constructie af van die ten noorden van de grote rivieren (van Regteren Altena 1989, p. 51), en zijn vooral bekend uit Dommelen (N.-Brab.). De plattegrond uit Grubbenvorst is onder te brengen bij het type Dommelen A3 (Theuws et al, in druk). In Bladel (N.-Brab.). is een complete A3 plattegrond, dus met alle wandpalen, opgegraven (van Dierendonck 1989). Met een lengte van 18 m is dit exemplaar al kleiner dan gebruikelijk voor dit type, en de 15 m lange Grubbenvorstse boerderij is dus een opvallend kleine vertegenwoordiger.
Net als die uit Bladel is de boerderij uit Grubbenvorst aan te duiden als een 'Einzelhof', een geïsoleerd in het landschap gelegen boerderij. In de omgeving van de plattegrond zijn geen aanwijzingen voor verdere laat-Middeleeuwse bewoning gevonden. Ten noorden ervan zijn begin 1990 voor de zekerheid enkele proefsleuven aangelegd in een nog niet van de bovengrond ontdaan terreingedeelte. Hierin werden slechts twee vage, waarschijnlijk prehistorische kuiltjes zichtbaar.
Opmerkelijk is de ligging van de boerderij op een hoog terrein, vrij ver van een beekdal. Over het algemeen liggen laat-Middeleeuwse boerderijen op de pleistocene zandgronden in de grenszône tussen hoge, droge en lage, vochtige gronden, dus aan de rand van een beekdal. Waarschijnlijk heeft zich in de buurt van de boerderij wel een ven bevonden. Uit de geringe hoeveelheid mobiele vondsten en het ontbreken van aanwijzingen voor meerdere bouwfases blijkt de boerderij niet lang te hebben bestaan. Gezien de geïsoleerde ligging in een agrarisch marginaal gebied gaat het mogelijk om een mislukte ontginningspoging, waarbij droogte en verstuiving een rol hebben gespeeld. Zoals de genoemde cultuurlaag aangeeft is na het verdwijnen van de boerderij het terrein als akker in gebruik genomen. Ook dit akkerland is op een bepaald moment opgegeven, waarschijnlijk eveneens wegens droogteproblemen en vervolgens is het grotendeels verstoven. Het verdwijnen van de akkerlaag verklaart het verspreid over het terrein voorkomen van laat-Middeleeuwse aardewerkscherven die als afval via

bemesting op de akker zullen zijn beland.
Tot slot moet nog worden vermeld dat plattegronden van dit type in Limburg eerder alleen in Nederweert aan het licht zijn gekomen (mond. med. A. Bruekers, Nederweert).

LITERATUUR

- Dierendonck, R.M. van, met een bijdrage van A.J.P.M. Maas, 1989: Archeologie en historie van een ontginningshoeve. De Kriekeschoor bij Bladel. In: A. Verhoeven en F.C. Theuws (red.): **Het Kempenproject 3. De Middeleeuwen centraal,** Waalre, p. 15-25.

- Heidinga, H.A., 1984: De Veluwe in de vroege middeleeuwen. Aspecten van de nederzettingsarcheologie van Kootwijk en zijn buren, Amsterdam, dissertatie UvA.

- Regteren Altena, H.H. van, 1989: Opgravingen te Dommelen 1982-1987. In: A. Verhoeven en F.C. Theuws (red.): **Het Kempenproject 3. De middeleeuwen centraal,** Waalre, p. 49-55.

- Theuws, F.C., A. Verhoeven en H.H. van regteren Altena, in druk: Medieval Settlement Dommelen. Part II: The streamvalley settlement. In: **Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.**

- Waterbolk, H.T. en O.H. Harsema, 1979: Medieval farmsteads in Gasselte (province of Drenthe). In: **Palaeohistoria** 21, p. 228-265.

Jacob Schotten - Venlo
maart 1990,

EEN BANDKERAMISCHE DISSEL UIT RIJCKHOLT

Onlangs kreeg ik van de heer G. Fonteijn uit Duizel (Noord-Brabant) een Bandkeramische dissel. Fonteijn had deze dissel op een akker, aan de noord-oostelijke kant van Rijckholt, gevonden. Het artefact is vervaardigd uit lydiet. De afmetingen bedragen (l x br x h) 10 x 3 x 3,7 cm. Gezien deze afmetingen dienen we het artefact als een hoge dissel te beschouwen.
In 1965 ondernam K. Schietzel (1) een poging om Bandkeramische dissels in te delen. Hij deed dit aan de hand van 32 exemplaren uit de nederzetting Müddersheim. Bij deze indeling verkreeg Schietzel indexcijfers door het tienvoud van de maximale breedte door de maximale hoogte te delen. Op die manier kregen de hoge dissels een indexcijfer dat onder 17 bleef, terwijl dit voor de vlakke dissels groter dan 23 was. Er was dus een duidelijk verschil tussen de hoge en lage dissels, aangezien de indexcijfers tussen 17 en 23 ontbraken.
Toen men echter de indexcijfers van 32 dissels uit Elsloo berekende, bleek men een doorlopende reeks te krijgen van 8 tot 44. Hier was dus geen grens tussen hoge en lage dissels.
De door de heer Fonteijn te Rijckholt gevonden dissel kan met als indexcijfer 8,1 echter duidelijk tot de hoge dissels gerekend worden. Vergeleken met de exemplaren uit Elsloo is zijn indexcijfer zelfs het uiterste dat daar bij dissels gemeten is.
R. Newell beschreef in 1970 een andere indeling (2). Deze omvat 6 groepen. De "Rijckholt-dissel"kan hierbij in groep 1 geplaatst worden: de hoogte is meer dan 100% van de breedte en de breedte zelf is groter dan 21 mm. Deze groep 1 omvat de grote, hoge dissels.
Een interessant gegeven is het feit dat dezelfde vindplaats te Rijckholt ook een afslag van lydiet opleverde. Op die afslag is een geslepen vlak aanwezig. Waarschijnlijk gaat het hier om een fragment van een andere dissel.
Naar alle waarschijnlijkheid is de hier besproken dissel niet in deze omgeving vervaardigd maar als halffabrikaat of zelfs als geslepen product door ruilhandel vanuit Duitsland hier terecht gekomen (3). Ook het nagenoeg ontbreken van grotere en kwalitatief goede stukken lydiet in het terrasmateriaal van de Maas wijst in een dergelijke richting.

Jan Weerts, Voerenweg 12, 6247 EK Rijckholt.

LITERATUUR

(1) Schietzel, K., Müddersheim; einde Ansiedlung der jungeren Bandkeramik im Rheinland, Köln., 1965.

(2) Newell, R. R., Typologie und Gebrauch von Dechselen in der Linearbandkeramik., 1970., Verschenen als bijdrage in: Modderman, P. J. R., Linearbandkeramik aus Elsloo und Stein., Staatsuitgeverij, 's Gravenhage 1970.

(3) De Grooth, M. E. Th. en Verwers, G. J., Op goede gronden., Rijksmuseum van Oudheden, Leiden 1984.
&
Schriftelijke mededelingen A. Wouters, 's Hertogenbosch.

EEN RANDFRAGMENT VAN EEN TERRA SIGILLATA KOM

Dit fragment, een oppervlakte vondst, werd enige tijd geleden door mij gevonden op een perceel ten noorden van Sittard. (Exacte coördinaten zijn bekend bij de R.O.B.)
Het blijkt een fragment te zijn van een kom van het type Drag. 37.
Onder de eierlijst bevindt zich de afbeelding van een achterom kijkend hert, dat besprongen wordt door een roofdier.
Geheel rechts is nog de hand te onderscheiden van een persoon.
Bij determinatie blijkt dat wij hier te maken hebben met een zuidgallisch produkt, vervaardigd in La Graufesenque of in Banassac. Beide plaatsen liggen in het zuidelijk gedeelte van Frankrijk
Dit feit en de geringe hoogte tussen bovenrand en decoratie, geeft aan dat we te maken hebben met een vroeg-Romeins produkt.
Het achterom kijkend hert dateert Oswald [1] dan ook binnen de periode Claudius-Dominitianus, dus tussen 41 en 96 na Christus.
Het zou mogelijk zijn dat deze kom al in gebruik is geweest vóór de opstand van 69/70.
Deze decoratie komt vooral voor op de typen Drag. 29, 30 en 37. Daar een groot aantal pottenbakkers het achterom kijkend hert gebruikt hebben voor het decoreren van hun aardewerk en een stempel ontbreekt, is het onmogelijk exact te bepalen wie de maker is.
Verdere bestudering van het fragment levert een tweetal merkwaardigheden op.
Uiterst links, boven aan de rand, vinden we een antieke reparatie.
De kom is gebroken geweest en men heeft door middel van loden krammen de schade hersteld. (Sporen van één kram zijn nog aanwezig.)
Een tweede merkwaardigheid bevindt zich ook langs de bovenrand. Hier zijn nog duidelijke sporen aanwezig van een oor, of handvat. Dit is bij dit type kom zéér ongebruikelijk.
Zoals zo vaak in de archeologie, ook hier een paar antwoorden maar ook een nieuwe vraag.
Misschien weet een van de lezers raad.
De determinatie werd verzorgd door dhr. J.K. Gielen, verbonden aan het Thermenmuseum te Heerlen en het fotowerk is van Jack Wouters.

J.A.C. van Hontem, Beek (L)

GERAADPLEEGDE LITERATUUR:

1. F. Oswald, Index of Figure-Types on Terra Sigillata, "Samian Ware". Tekening en beschrijving 1738.

EEN BANDKERAMISCH POTJE UIT ASSELT OPGEBAGGERD

In 1988 kreeg Eric Zeetsen , lid van de Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal, van een goede kennis, die werkzaam was bij een baggermaatschappij, een nog bijna gaaf potje cadeau. Het was in september van dat jaar in de Maas bij Asselt gevonden tussen grind dat van een diepte tussen 5 en 12 meter opgebaggerd werd. Het betreft een enigermate gladwandig potje dat erg donker van kleur is en een dikke roetaanslag vertoont. Het materiaal waaruit het potje is gemaakt is verschraald met aardewerkgruis. Op de buitenkant zijn nog een drietal knobbeloren aangebracht. Waarschijnlijk betreft het dan ook een kookpotje.
Na veel zoeken ontdekte hij in een boek getiteld: "De voorgeschiedenis van Nederland"door Byvanck (1945) een foto, waarop twee bijna identieke potjes. Onder de foto stond: "Bandkeramiek uit Caberg". Desondanks geloofde hij niet dat het potje Bandkeramiek was, maar ja je weet het maar nooit. Een week later was het potje voor onderzoek op het IPL Leiden en bleek het daadwerkelijk Bandkeramiek te zijn. Hij is toen naar de vindplaats teruggegaan om nog wat veldonderzoek te verrichten, maar dat heeft niets Bandkeramisch opgeleverd; wel vond hij in de nabije omgeving wat mesolitische en neolitische artefakten.

De vroegste neolitische beschaving, die we in België en Nederland kennen is de Bandkeramische kultuur. Een kultuur, die als meest noordwestlijke verspreiding heeft het zuidelijk deel van Limburg en de Haspengouw, waarbij een opvallende voorkeur uitgaat naar de vruchtbare lössgronden. Zo zijn er met name in

Zuid-Limburg (Beek, Sittard, Geleen, Stein en Elsloo) Bandkeramische nederzettingen gevonden, waar Bandkeramische boeren tussen 4400 en 3800 hun grond bewerkten. Van de Limburgse zandgronden zijn echter slechts enkele vondsten bekend. Zo kennen we als meest noordelijke nederzetting Montfort en een aantal plaatsen waar oppervlaktevondsten zijn gedaan, zoals ondermeer in Echt, Vlodrop, Neer, Herten, Linne en St. Odiliënberg.
Nu vindt de grove, onversierde halfbolvormige pot uit Asselt inderdaad zijn parallel in het grofwandige aardewerk uit de opgravingen bij Sittard en Elsloo 1). Een nauwkeurige datering binnen de Bandkeramische periode geeft deze ons helaas niet daar dit handgevormde aardewerk in die tijd algemeen verspreid voorkwam.
Om nu aan de hand van deze vondst te beweren dat in Asselt een bandkeramische nederzetting is geweest, lijkt vooralsnog onwaarschijnlijk. Meer ligt het voor de hand dat genoemd potje door ruilhandel in deze streken is terecht gekomen. Door onderzoek is namelijk komen vast te staan dat de BK-boeren nauwe relaties moeten hebben onderhouden met de dragers van de Leien-Wartenakultuur (een Laat-Mesolitische groep), die vooral op de zandgronden leefde. Zo vinden we in het Maasdal in beide groepen een aantal overeenkomstige vuurstenen gebruiksvoorwerpen, zoals BK-spitsen, BK-sikkelmesjes en schoenleestvormige

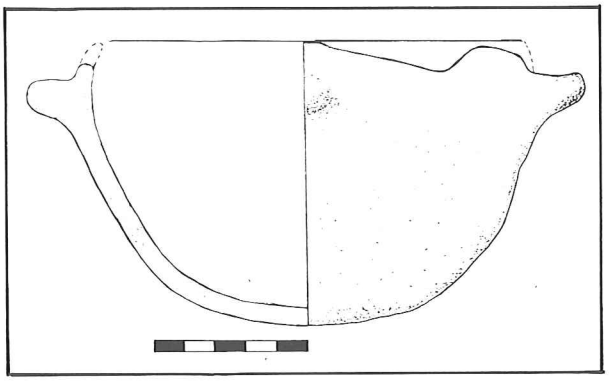

Bandkeramisch kookpotje Asselt.
Baggervondst. Tek. W. Luys.

dissels 2). Zo zijn ook in Beesel al diverse BK-spitsen en sikkelmesjes in een mesolitische kontekst gevonden. Desondanks blijft het toch een bijzonder vondst en dat maakt de archeologie nou zo leuk.

W. Luys

NOTEN

1: Zie hiertoe de publikatie van P.J.R. Modderman "Linearbandkeramiek aus Elsloo und Stein" in de serie Nederlandse Oudheden III. 's-Gravenhage (1970), Taf. 116.
2: Zie S.J. de Laet "Prehistorische kulturen in het zuiden der lage landen"(1979), blz. 186.

ELSWEILER DE ONTDEKKING VAN HET OUDE "GOUD"

In het maart-nummer van het tijdschrift Natuur & Techniek opent een artikel van de hand van de paleo-ecologe prof. dr. C.C. Bakels over de graanproduktie in de prehistorie met een foto van Elsweiler.
"Elsweiler" is de naam van het Bandkeramisch dorp, dat in maquettevorm geconstrueerd is ten behoeve van de expositie "Op goede gronden", die in het Bonnefantenmuseum te Maastricht (1984) ingericht werd.
Elsweiler is een imaginaire dorpsnaam, die is samengesteld uit een samentrekking van Elsloo en Langweiler, twee vindplaatsen waar in de zestiger en zeventiger jaren resten van bandkeramische nederzettingen zijn opgegraven.
Momenteel is deze prachtige maquette nog te bewonderen in een uithoek op de tweede verdieping van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
De Bandkeramische stammen waren in Zuid-Limburg de eerste landbouwers. Uit de door Bakels geciteerde gegevens valt af te leiden, dat ten tijde van de Bandkeramische cultuur (5400-4900 voor Chr.) er nog geen sprake kan zijn van een surplus van graanprodukten. Een dergelijk overschot zou het mogelijk gemaakt hebben door uitwisseling met andere culturen een zekeren rijkdom aan zeldzame goederen, bijvoorbeeld voorwerpen van edelmataal, te verwerven.
Gedurende de gehele prehistorie ijn er volgens bakels in Nederland geen belangrijke overschottenm van graangewassen vast te stellen, die het bepaalde bevolkingsgroepen toelieten om zich niet met de eerste levensbehoefte voedsel bezig te houden, maar andere activiteiten te ontplooien, zoals het zich specialiseren in bepaalde ambachten of het drijven van handel.
Wat het oostelijk bekken van het Middellands Zeegebied daarentegen betreft, m.n. in Egypte, het Nabije Oosten en Griekenland, kunnen we voor dezelfde periode spreken van een graan-surplus, die de ontwikkeling van zgn. Hoogculturen en het verwerven van goud mogelijk maakten.

W. Dijkman.

ENIGE ROMEINSE VONDSTEN TEN OOSTEN VAN MAASTRICHT

Onderstaande voorwerpen kwamen te voorschijn uit een perceel ten oosten van Maastricht, waar eerder romeinse vondsten werden gedaan. Het betreft hier:

1. Een bronzen zalfspatel, met een totale lengte van 183 mm en een grootste breedte van 15 mm. (tekening 1, foto 1.)
   Bovenzijde en onderzijde zijn vervormd door de ploeg.
   Het voetje aan de onderzijde ontbreekt.
   Identieke spatels zijn o.a. bekend uit Keulen en Reims.[1]

3. Een bronzen ornament, in de vorm van een eikel, dat ergens op of aan bevestigd is geweest. (fig 2)
   Voor verdere beschrijving van romeinse eikelvormen zie A.i.L. no. 33 blz. 62-63.

De exacte coördinaten zijn doorgegeven aan de R.O.B.
De determinatie van de munten werd verzorgd door Dr. J.P.A. van der Vin, verbonden aan het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.
Het fotowerk is van Jack Wouters.

J.A.C. van Hontem, Beek (L)

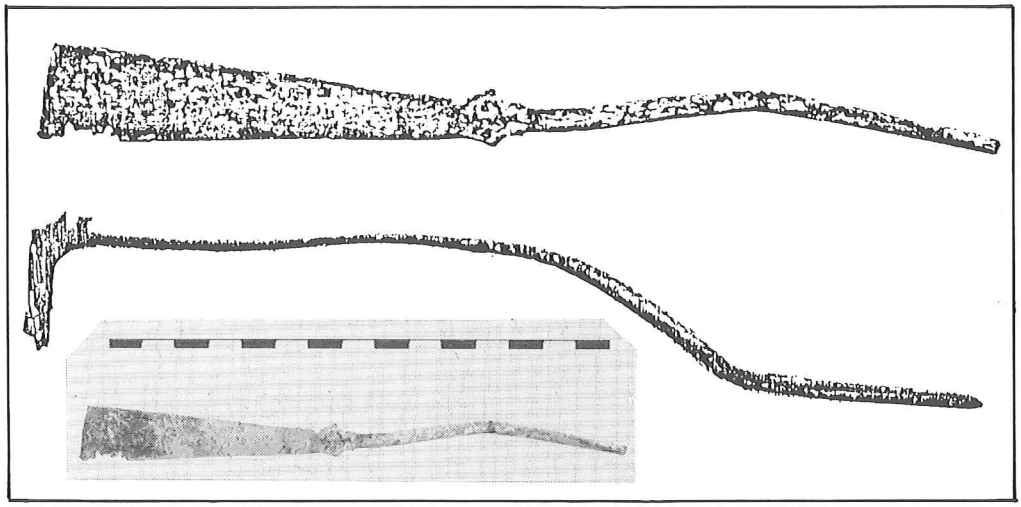

fig 1. Zalfspatel, voor- en zijaanzicht, ca 2/3 van de ware afmetingen.

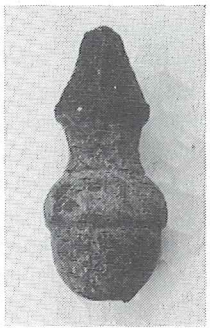

fig 2. Bronzen eikel

2. Een drietal munten,
   - een gedeelde as, waarschijnlijk uit de eerste helft van de eerste eeuw.
   - een as of een dupondius, zodanig afgesleten dat deze niet meer exact gedetermineerd kon worden. Waarschijnlijk 1"/2" eeuw.
   - een dupondius van Titus Ceaser, keerzijde: zittende Securitas rechts. R.I.C. 782[b], 77/78 na Chr.
   Deze munten passen binnen de reeds eerder gedane vondsten.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

1. **Bonner Jahrbücher** etc., 1982, Ernst Künzl e.a., Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit, blz. 13, 65, 72, 83, 90 en 98.

VIC LAUDY
bv Bouw- en Aannemingsmaatschappij
Hoeve Bergerhof
Irenelaan 8, 6133 BG Sittard
Postbus 89, 6130 AB Sittard
Telefoon 04490 - 16933
Telex 36005
Utiliteitsbouw
Woningbouw
Restauratie
Renovatie
Onderhoud

TENTOONSTELLINGEN

Romeinen Rond Roermond

Vanaf 28 april tot en met 30 september zal in het Gemeentemuseum van Roermond de tentoonstelling "Romeinen Rond Roermond" te zien zijn. Hierin is geprobeerd een beeld te schetsen van de Romeinse invloed in het Middenlimburgse maasdal. Daarbij worden alleen vondsten getoond afkomstig van vindplaatsen uit M-Limburg. De meeste vondsten zijn gedaan aan de twee belangrijke wegen langs de oevers van de Maas, die samen met de Maas de "ruggegraat"van het Romeinse landschap vormden.
Een rode draad door de tentoonstelling is de overgang van de late IJzertijd naar de Romeinse tijd. In elk van de vier themata: wonen en werken, de Romeinse keuken, kleding en lichaamsverzorging en goden en grafcultuur, komt deze rode draad min of meer aan bod.
Zo zijn voor het eerst een aantal baggervondsten samengebracht die waarschijnlijk in verband staan met een voor-Romeinse cultusplaats nabij de monding van de Roer in de Maas. Daarna is de stap naar het RVRA-heiligdom, waarvan een wijsteen en bouwfragementen zijn opgebaggerd, maar klein.
Maar niet alleen oude vondsten zijn opgediept, ook recente vondsten komen aan bod. Zo is een recent ontdekt graf met askist en rijke bijgaven, uit Maasniel, gereconstrueerd.
Bij de expositie zal ook een rijkgeïllustreerde catalogus verkrijgbaar zijn. Hierin staat een nadere uiteenzetting rondom de reeds eerder genoemde vier themata en worden de tentoongestelde vondsten kort beschreven.
Het Gemeentemuseum Roermond heet u allen van harte welkom !

ARCHÄOLOGIE IN NORDRHEIN-WESTFALEN

Geschichte im Herzen Europas

Deze tentoonstelling in het Römisch-Germanisches Museum te Keulen geeft een overzicht van de archeologische activiteiten in Nordrhein-Westfalen sinds het in werking treden van het "Bodendenkmalschutzgesetz" in 1980.
Ook in het oostelijk van onze regio gelegen Nordrhein-Westfalen wordt dagelijks het bodemarchief bedreigd door rigoreuze ingrepen in het landschap: dagbouwwinning van bruinkool tussen Aken en Keulen; aanleg en uitbreiding van nieuwe woonwijken; ruilverkavelingen; intensieve grondbewerking door agrariërs en saneringsprojecten in historische stadskernen.
Al deze activiteiten kunnen tot gevolg hebben dat het bodemarchief, en dus de ongeschreven geschiedenis van een locatie, geruisloos verdwijnt. Sedert 1980 zijn de archeologische monumenten wettelijk beschermd. Als deze bescherming door m.n. economische prioriteiten niet meer gewaarborgd kan worden, wordt er in ieder geval voor gezorgd dat het bodemarchief goed opgegraven en gedocumenteerd wordt.
Niet alleen archeologische monumenten, ook paleontologische vondsten die ons iets vertellen over de geschiedenis van de bodem van Nordrhein-Westfalen, vallen onder het "Bodendenkmalschutzgesetz". Bij de ingang van de tentoonstelling zien we dan ook het fossiele skelet van een walvis, gevonden te Kevelaer-Kervenheim. Verder zijn diverse fossiele planten en dieren tentoongesteld die doen denken aan moderne ceramische kunst.
In het gedeelte van de expositie gewijd aan prehistorie dienen m.n. de maskers van hertegewei die als attribuut van sjamanen uit het Mesolithicum gediend hebben, genoemd te worden. Daarnaast twee maquettes van een neolitisch landschap en van een langhuis uit de Trechterbekercultuur.
Het klapstuk is een model op ware grootte van een ossenspan die een enorme afdeksteen van een graf uit Warburg, op rollen voorttrekken. Op de afdeksteen bevinden zich abstracte figuren die als symbolen voor ossen, regen, zon en water geduid worden.
Uit de Bronstijd en de IJzertijd zijn enkele kenmerkende wapens, werktuigen en gebruiksartikelen uit m.n. grafvelden geëxposeerd.
Een maquette van een romeins villacomplex geeft een duidelijk beeld hoe we ons zo'n boerenbedrijf moeten voorstellen. Ook de maquette van een tumulus in aanleg werkt verhelderend, net als de reconstructie van een romeinse kast en tafeltje. Daarnaast zijn sculpturen en vondsten uit nederzettings- en grafcontext te zien, waarbij m.n. het glaswerk van een ongeëvenaarde schoonheid is.
Eveneens een mooi voorbeeld van ambachtelijke schoonheid is de vergulde frankische schijffibula uit Niederkassel-Rheidt. Deze 7e eeuwse fibula met een doorsnee van 7.1 cm bevat aan de voorzijde acht stilistische bijen (cycaden) in reliëf, waarvan vier met almandijnen bezet en vier uit filigraan. Deze bijen worden naar analogie met de bijenfibulae uit het graf van koning Childeric te Doornik, als symbolen voor status en macht gehouden.
Uit de frankische periode worden verder vondsten uit grafvelden getoond, m.n. uit het adelsgraf van Fürstenberg.
Uit de laat- en postmiddeleeuwse periode wordt naast een allegaartje aan voorwerpen een zgn. Hanse-schaal uit Keulen getoond. Een dergelijke schaal werd onlangs ook in Maastricht gevonden, alleen van een iets mindere kwaliteit dan het Keulse exemplaar.
De tentoonstelling geeft uit elke periode exemplarisch weer waar archeologen mee geconfronteerd kunnen worden. De wijze van exposeren is simpel, juist gedoseerd en duidelijk, met begeleidende teksten, foto's en tekeningen, waardoor zowel de leek als de archeologisch geïnteresseerde een goed beeld krijgt van de archeologische activiteiten in Nordrhein-Westfalen in de afgelopen 10 jaar. De tentoonstelling is niet groot van opzet maar desalniettemin de moeite waard.
Het boek dat ter gelegenheid van deze tentoonstelling uitgegeven is bevat 356 pagina's met 89 zwartwit en

169 kleurenafbeeldingen. Het geeft een uitstekende toelichting bij de expositie in de vorm van artikeltjes en dat voor de aantrekkelijk lage prijs van 26 DM !
Römisch-Germanischs Museum,
Roncalliplatz 4 Keulen
Entréeprijs: 5 DM p.p.
Tot 8 juli 1990, dagelijks van 10-17 uur; woensdag en donderdag tot 20 uur. 's Maandag gesloten.

G.C. Soeters

Tevens brengen we onder de aandacht:

Nijmegen, Museum G.M. Kam, Opgravingen in Nijmegen Oost 1989, v.a. 5 juni

Leiden, Rijksmuseum van Oudheden; Mozaïek der Antieken, oog in oog met Grieken, Etrusken en Romeinen. t/m. 9 september

Breda, Rijksmuseum voor Volkskunde Just. v. Nassau: Van zilver, goud en robijn, Turkmeense sieraden t/m 30 september.

VIJFTIEN JAAR ARCHEOLOGISCHE VERENIGING LIMBURG II

Een beknopte schets bij het vijftienjarig bestaan.

In het eerste jaar van de oprichting werden al 130 leden geteld en is een blijvend contact gelegd met de A.W.N. afd. Nijmegen. In 1976 neemt het ledenaantal toe en overweegt het bestuur het uitgeven van een tijdschrift. Hiervoor wordt dhr. F. Engelen aangetrokken
Het jaar 1977 begint met een ledenaantal van 243. De functie secretaris/penningmeester wordt gesplitst. Dhr. A. Roebroek wordt secretaris, mevr. M. Bouwkamp behoudt het penningmeesterschap. Tevens verschijnt in maart het eerste nummer van "Archeologie in Limburg," dat voorlopig twee maal per jaar uitkomt en wordt een cursus archeologie van 70 pagina's te koop aangeboden.
Wegens ziekte van de secretaris neemt mevr. S. Pijpers deze taak over en versterkt mevr. M. Willems het bestuur en neemt de bibliotheek onder haar hoede. Ook valt in 1979 mevr. Bouwkamp "In de ziektewet" en wordt vervangen door dhr. A. Souren. De vereniging telt 281 leden.
In 1980 verschijnt het tijdschrift driemaal en starten cursussen archeologie te Venlo, Maastricht en Horst. Het aantal leden gaat in de richting 300. In het Bonnefantenmuseum werd een tentoonstelling gehouden "Vondsten van Limburgse amateur-archeologen".
In het jaar 1981 stijgt de contributie tot *f* 30,00, voor L.G.O.G.-leden *f* 20,00.
Provinciaal archeoloog Dhr. Bloemers, die mede aan de wieg heeft gestaan van de A.V.L., wordt opgevolgd door dhr. W. Willems. De verenigingsbibliotheek wordt ondergebracht in Museum den Tempel in Sittard en het ledenaantal bereikt 316.
Het 4e Limburgse Archeologisch Congres te Roermond, op 16 oktober 1982, trekt ruim 300 belangstellenden en vormt het hoogtepunt van dat jaar, waarin 322 leden genoteerd staan. Wegens ziekte van mevr. Willems neemt mevr. H. Hermans haar werk over.
Opmerkelijk was de belangstelling voor het tijdschrift, waarvan een groot aantal de weg vond naar Openbare Bibliotheken en scholen.
In 1983 nam dhr. Engelen als vervanger de voorzittershamer over van dhr. Kraayenhagen, die naast bestuurlijke zaken in diverse verenigingen, een studie archeologie aan de Universiteit Leuven was begonnen. Op de ledenvergadering van 17 mei 1983 werd de voorzitterswisseling bekrachtigd. De vereniging telde 339 leden.
In het najaar 1983 organiseerden we voor ruim vijftig leden van de A.W.N. een archeologisch weekend, met de abdij Rolduc als onderkomen.
In dat jaar maakte het bestuur van de L.G.O.G. ons duidelijk dat een einde kwam aan het vergoeden van de aanloopkosten en dat de A.V.L. onder dezelfde subsidieregeling kwam te vallen als de andere secties en kringen. We moesten nu op eigen benen gaan staan. Dit vereiste een aantal bezuinigingen.
Uitgave 17 van A.i.L. kreeg een goedkopere omslag, ledenvergaderingen werden bij voorkeur gekoppeld aan L.G.O.G.-kringen, bestuurskosten werden kritisch bekeken, de omvang van het tijdschrift werd met vier pagina's gekort.
Mevr. R. Gubbens nam de ledenadministratie over van dhr. Souren. Contacten met Heemkundeverenigingen werden versterkt.
Dankzij de doorgevoerde bezuinigingen en goede overleg met het bureau L.G.O.G. kon in 1984 het tijdschrift vier maal verschijnen, bij een ledenaantal van 350.
Onder invloed van bezuinigingen door de overheid daalde de afzet van ons tijdschrift naar bibliotheken en scholen zeer sterk.
In middels was de ledenadministratie in handen van mevr. Hermans, wegens vertrek van mevr. Gubbens naar elders.
Ook penningmeester Souren en secretaris Pijpers legden hun taak neer. Het bleek zeer moeilijk vervangers te vinden. Dhr. Souren fungeerde een jaar als waarnemend penningmeester.
Op 1-1-85 nam dhr. G. Smeets de taak van penningmeester over. In 1985 waren 16 leden gedurende een week ingezet bij de opgraving van de Romeinse villa te Voerendaal, om archeologische ervaring op te doen.
Uitgave 25 van A.i.L. verscheen voor het eerst in een kleurenomslag. Het duurde tot midden 1986 voordat een vervanging van het secretaiaat kon plaatsvinden.

Mevr. E. Verheggen nam deze taak op zich. Het ledenaantal kroop naar 400. Op 1 december 1985 werd dhr. H. Stoepker provinciaal archeoloog. Hij legde goede contacten met ons bestuur en met de amateur-archeologen in de provincie.
In 1986 werd met een presentatie deelgenomen aan de tentoonstelling 35 jaar A.W.N. te Leiden.
De voorzitter, die bij zijn aantreden in 1983 zich een termijn van drie jaar had voorgenomen, deelde in 1987 mee uiterlijk nog twee jaar te willen functioneren en vroeg bestuur en leden uit te zien naar een vervanger.
Gestegen drukkosten maakte een bescheiden contributieverhoging noodzakelijk *f* 31,50 en *f* 21,00 voor L.G.O.G.-leden.
Het 125 jarig bestaan van het L.G.O.G. was voor onze vereniging een stimulans om zich te manifesteren. Er verschenen twee Themanummers van A.i.L., met extra pagina's, één gewijd aan Industriële Archeologie in Limburg, het andere met een uitvoerig verslag van de 5e Limburgse Archeologendag, die op 22 april 1989 plaats vond in Roermond en een groot succes werd.
Met Heemkundeverenigingen rond Sittard en de Kring Sittard L.G.O.G. werd in de jubileumperiode samengewerkt aan de tentoonstelling Oude Ambachten in museum den Tempel te Sittard. Inmiddels was het ledenaantal gestegen tot 402, waarvan de helft ook lid van het L.G.O.G.
Diverse kandidaten werden gepolst voor het voorzitterschap, zonder resultaat. Midden 1990 kwam taak op zich te nemen. Tevens boden zich nog drie personen aan om het bestuur te versterken en aan een nieuwe redactie deel te nemen. Het zijn H. Eggen, toekomstig hoofdredacteur, W. Dijkman en J.P. de Warrimont.
Op de ledenvergadering van 13 november 1989 werden ze als bestuurslid gekozen. Daarnaast stelde zich G. Soeters als mederedacteur beschikbaar en G. Creemers.
Met deze verjongde bestuursaanvulling gaat de A.V.L. op weg naar haar 25-jarig bestaan.

F.E.

BOEKENNIEUWS

"Verborgen steden"
Op 15 juni 1990 zal bij de uitgeverij Meulenhof een boek met de titel "Verborgen steden" verschijnen.
In dit boek zal het archeologisch onderzoek van diverse Nederlandse steden aan bod komen. Aan Maastricht zal ruimschoots aandacht besteed worden.
Ter gelegenheid van deze publikatie zal in boekhandel "Veldeke" te Maastricht een kleine presentatie ingericht worden.

Romeins Nijmegen, vier eeuwen stad en centrum aan de Waal.
Onder deze titel verschenen bij de uitgeverij Matrijs een boek met ruim 90 pagina's, samengesteld door onze ex-provinciaalarcheoloog W.J.H. Willems, nu prof. dr. en direkteur van het R.O.B.
Een welkome uitgave, gezien de grote onderzoeken van de laatste tien jaar, waarover nog maar weinig is gepubliceerd, maar die een ruimer licht laten schijnen op de periode van vier eeuwen uit de Romeinse periode.
In het eerste hoofdstuk wordt een beeld gegeven van de eerste vondstencollectie van vader en zoon Smetius en later van Johannes in de Betouw, die de eerste archeologische opgraving verricht in de 18e eeuw. Echt archeologisch onderzoek werd uitgevoerd in 1834 door de Leidse hoogleraar Reuvens. Daarna volgde, zoals op zoveel plaatsen, een periode van verwaarlozing en vernietiging van het rijke bodemarchief.
Naast opgravingen door Holwerda, werd tussen de beide Wereldoorlogen baanbrekend onderzoek verricht door drie Nijmegenaren, waarvan de industrieel G.M. Kam de grondlegger was voor het naar hem genoemde museum.
De verwoestingen tijdens de laatste oorlog boden ruime gelegenheid de verloren geschiedenis van de stad teachterhalen. R.O.B. en de Nijmeegse Universiteit hadden en hebben handen vol werk.
In de volgende hoofdstukken worden diverse fasen uit de geschiedenis belicht: de korte periode vóór de definitieve komst van de Romeinen; de legerkampen op de Hunerberg en het Kops Plateau, het tot standkomen van een grote burgerlijke nederzetting. Drie elementen die de basis vormen voor de vroege geschiedenis van Nijmegen.
Aan de hand van vondsgegevens beschrijft Willems de samenhang tussen stad en het 10e legioen van de laatste periode als burcht in het grensgebied. Een vlot leesbaar en ruim geïllustrteerd boek. Enkele kaarten zijn, gezien de bladspiegel, wat klein uitgevallen.
De prijs bedraagt *f* 24,75.

Opgravingen Hondstraat Tongeren.

In de aflevering Archeologie in Limburg nr. 42 werd verslag gedaan van recente opgravingen in Ton- geren, terwijl Drs. A. Vanderhoeven tijdens zijn lezing op 14 december 1989 te Maastricht daar verder op inging. Het terrein Hondstraat is inmiddels veranderd in een bouwput.

Na de vondst van stenengebouwen uit de tweede- en derde eeuw, zijn bewoningssporen uit de eerste eeuw ontdekt. Het betreft houtbouw uit de eerste decennia, bestaande uit één, of misschien wel twee, elkaar in de tijd opvolgende zogen. Tweeschepige woonstal-huizen met een rechthoekige plattegrond.

Rond het midden van de eerste eeuw ontstond een grootschalige con- structie in vakwerkbouw, gefundeerd met horizontale houten blaken, dat na verbouwingen en uitbreidingen in 69/70 door brand werd verwoest. De brand die de gehele toenmalige bebouwing van Tongeren in de as legde en nog steeds in verband wordt gebracht met de Bataven opstand.

Museum Fax

Stichting Archeologisch onderzoek Venlo opgericht

Onlangs is te Venlo een stichting in het leven geroepen om oudheidkundig bodemonderzoek metterdaad te bevorderen. Volgend de Monumentenwet mogen alleen met toe- stemming van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodem-onderzoek opgravingen worden verricht. Daarnaast hebben ook gemeentelijke archeologen (zoals te Heerlen en Maastricht) de bevoegdheid om te graven. Omdat zo'n functionaris in Venlo ontbreekt en omdat de Rijksdienst niet bij machte is al het noodzakelijke onderzoek uit te voeren, gaan tot op heden veel eenmalige gegevens over de plaatselijke geschiedenis verloren.

Daarom is in overleg en met de goedkeuring van de voor Limburg verantwoordelijke archeoloog van de Rijksdienst, drs. H. Stoepker, een stichting voor dit doel te Venlo opgericht. Onder voorzitterschap van ir. L. van Hout hebben vertegen- woordigers van het bedrijfsleven, bouwnijverheid, gemeentelijke overheid en de plaatstelijke archeologie-beoefenaars, zitting in het bestuur. Het archeologisch onderzoek zélf wordt onder leiding van de Rijksdienst verricht door professionele- en amateur-archeologen uit Venlo en omgeving. Recente opgravingen hebben een boerderij uit de twaalfde eeuw en een grafveld uit de eerste eeuwen vóór onze jaartelling opgeleverd.

De nederzettingen in de gemeente Venlo hebben een belangrijk verleden. Blerick en Venlo zijn aanvankelijk romeinse dorpen geweest. Venlo is in de Middeleeuwen uitgegroeid tot een belangrijke handelsstad. Bij graafwerkzaamheden komen regelmatig resten uit dit verleden aan het licht. Deze vondsten maken, net als de historische monumenten boven de grond, deel uit van het vultureel erfgoed van de gemeenschap. Zonder deskundige begeleiding gaan zulke zaken definitief verloren. Archeologisch onderzoek kan men namelijk maar één keer uitvoeren en dient dan wel goed te geschieden. Verlies van deze gegevens is een aanslag op onze historische kennis. Resultaten van archeologisch onderzoek dragen sterk bij tot de kennis van de plaatselijke geschiedenis. Zij maken het verleden tastbaar. De huidige bewoners hebben doorgaans veel belangstelling voor het oudheidkundig bodem-onderzoek in hun eigen stad, wijk of straat. Archeologisch onderzoek levert dan ook een positieve bijdrage aan het cultuurhistorisch besef binnen een gemeenschap en daarmee aan het totale leefklimaat van een stad.

J. Schatorjé

Drie opgravingskampen Burchtruïne Pietersheim Lanaken.

In de vorige aflevering van A.i.L. werd melding gedaan van de opgravingscampagne in 1989.

Voor het lopende jaar zijn drie zomerkampen gepland, met per kamp 15 deelnemers/sters, op de volgende data's: 9-20 juli, 30 juli - 10 augustus, 20-31 augustus.

Gezien de resultaten van vorig jaar is te verwachten dat aan de westzijde van de ruïne een deel van het woonpaleis kan worden blootgelegd.

Wie 16 jaar of ouder is kan aan deze aktiviteit deelnemen. De prijs bedraagt Bfr. 7.500, inclusief overnachtingen, maaltijden, excursies en lezingen.

Inlichtingen en aanmelden bij de campagneleider dhr. T. Waegeman, Heidestraat 118, B3610 Diepenbeek.

Romeinen rond Roermond.

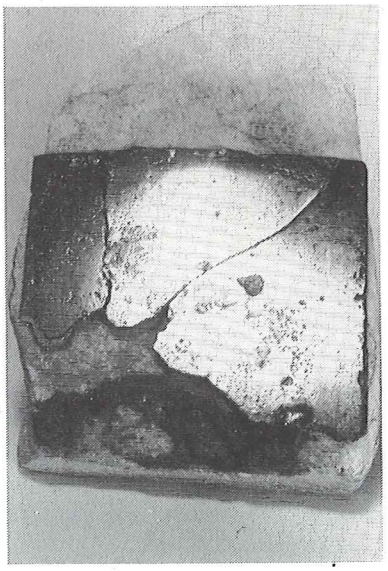

Bronzen spiegeltje op mergelblokje; grafvondst uit Heel. Gemeente Museum Roermond.